

Պրոֆ. Ա. ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

399

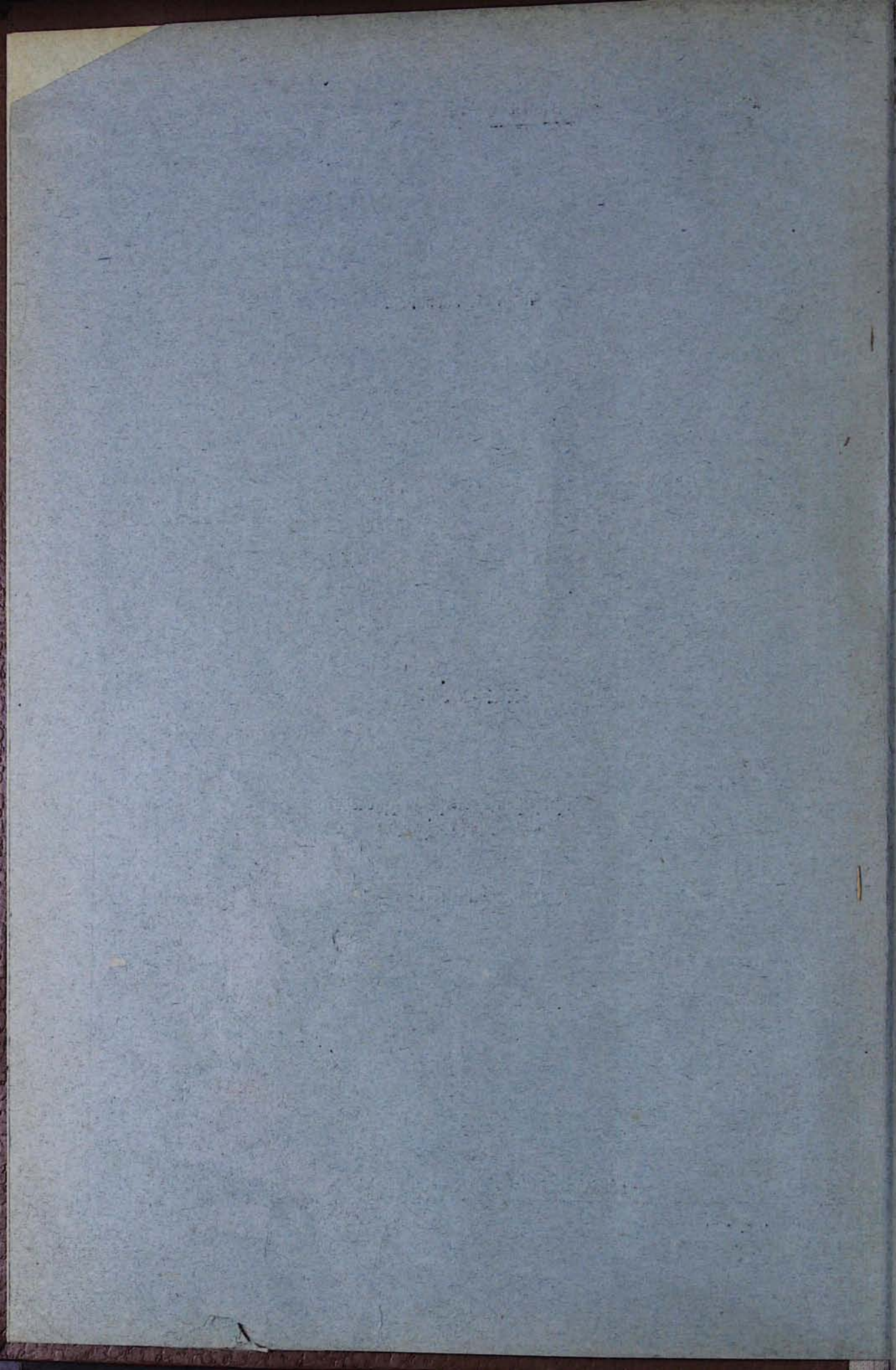
ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

XIX—XX դ. դ.

(սղագրված դասախոսություններ)
ձեռագրի իրավունքով

ՊՐԱԿ III

ՊԵՏԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

XIX-XX Դ.Դ.

(ՍՂԱԳՐԱԾ ԴԱՍԱԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)

Հ.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

I

III
2228

Հովհաննես Թումանյանը գրականության պատմության ասպարեզ իջավ գրեթե միաժամանակ Հովհաննես Հովհաննիսյանի հետ: Բայց մեր ժողովրդի մեծ բանաստեղծն իր գրական բեմերի առաջին տարիներում շատ ավելի քիչ հռչակ էր վայելում, քան Հովհաննես Հովհաննիսյանը:

Ինչո՞ւ պետք է բացատրել այս յերեկոյթը: Մեր գրականության պատմության մեջ այս յերեկոյթը բացատրվել է նրանով, Վոր իբր թե Հովհաննես Թումանյանի քնարն սկզբնական շրջանում ազգագրական թեքում է ունեցել և այս թեքման պատճառով նա ավելի քիչ ուշադրություն է գրավել:

Բայց պետք է ասել, Վոր սա միակողմանի բացատրություն է: Ճիշտ է, Թումանյանի մեծությունը նրա ժողովրդայնության մեջ է: Մենք տեսնում ենք, Վոր այս ժողովրդայնությունից զերծ չի նաև Հովհաննես Հովհաննիսյանը: Մենք տեսնում ենք, Վոր մեր այս յերեկոյթը բանաստեղծներն են ժողովրդին մոտիկ արվեստ են տալիս:

Այնուամենայնիվ Թումանյանի մոտ վորոշ դեմոկրատական գաղափարներ շատ ավելի սուր ձեւով են դրված, զատ ավելի մարտական յեղանակով են բացահայտված:

ի հարկէ, Հովհաննիսյանն էլ դժգոհ եր բուրժուական
կարգերից, ցարիչից : Նա յեւ Թումանյանի պէս հանդես
յեկա՛վ քաղաքական ռեակցիայի ժամանակ, ցարիչի կա-
տաղի էնչման շրջանում : Բայց այս էնչման դեմ Հովհան-
նիսյանի խոսքն այնքան էլ թաყահայտ և սուր չեր, ինչպես
վոր Թումանյանի խոսքը : Յե՛վ հենց այս պատճառով էլ հատ-
կապես բուրժուական քննադատությունն աշխատեց Թուման-
յանին ստվերի տակ Թողնել :

Յե՛վ վաղ միայն գոտանավորների մեջ, այլ և իր հրա-
պարակախոսական և քննադատական գրվածքներում Թու-
մանյանը քերան է հանդիսանում մեր ժողովրդի այն տար-
րերին, վորոնք խիզախորեն ճառանում էյին բուրժուակայի
և ցարիչի դեմ : Յե՛վ հենց այս յերեկույթի պատճառով
էլ մեր գրական քննադատության մեջ Հովհաննիսյանը
պաշտպանվում եր ժողովրդասեր քննադատների կողմից,
այնպիսի ժողովրդական գրողի կողմից, ինչպիսին եր Դա-
վարոս Աղայանը :

Դավարոս Աղայանը Թումանյանի առաջին պաշտպանե-
րից եր, նա վողջունեց Թումանյանի մուտքը գրականության
մեջ և Շիրվանշատի հիշողությունները նկատի առնելով
պետք է ասել, վոր Թումանյանը յեղել է Դավարոս Աղայանի
սանը՝ գրական աշակերտը :

Այնուհետե՛վ այս պայքարը Թումանյանի շուրջը մեր
ամբողջ գրականության պատմության մեջ ճա՛վալվել է : Թուման-
յանը յեղել է մի դեմք, վորին պետք եր կամ համակրել կամ
ատել : Նրա նկատմամբ շեր կարելի անտարբեր լինել, վորով-
հետե՛վ նա հասարակական-քաղաքական խնդիրները շատ

պարզ եր դառնում եւ պահանջում եր, վոր քննադատը
կողմնորոշվի կամ իր հետ լինի կամ իր դեմ: Յեւ, վերջա-
պէս, Թումանյանը դառնում ե գեմոկրատական խավերի
դրողակահիրը, այսինքն այն խավերի, վորոնք կյանք դուրս
գալով՝ արդեն սինել էյին պայքարել տիրող անարդար կարգ-
րի դեմ:

Յեւ անա հենց այդ խաճաճի Թումանյանին իր պաշտ-
պանության տակ ե առնում այնպիսի մի խոշոր դեմք, ինչ-
պիսին ե Ստեփան Ծնունդյանը:

Ինչ հելերով եր ուլում բարժուական քննադատությու-
նը վարկաբեկել Հովհաննէս Թումանյանին: Ինչ հիմնա-
կան դժգոհություն կար նրա դեմ:

Ամենից առաջ ուլում էյին ցույց տալ, վոր Թուման-
յանը անցած գնացած կյանքը մեծարողներից մեկն ե: Նրա
մասին գրված ուսումնասիրությունքի մեկը վերջագրված ե
« Կենցաղի մեծարանք », ցույց ե տրվում թե Հովհաննէս
Թումանյանի գրվածքները՝ նպատակ ունեն անցյալը մեծարե-
լու. աշխատում են նրան բնորոշեն իրրեւ նահապետական
կենցաղի յերգիլ: Ի հարկե այսպէս ասելով կամ գրելով՝
նրանք շեն ուլում հասկանալ վոր Թումանյանը մեծագույն
ոճաւիտա ե ե տալիս ե մշտարտայի կերպով նահապետա-
կան կենցաղը, այդ կենցաղի բոլոր կողմերը: Տալով նա-
հապետական կենցաղն իր բոլոր կողմերով՝ նա վոր թե եմ-
ծարում ե, այլեւ՝ քննադատում: Հենց այն, վոր նա
անցյալը վորոշ շափով ոքլեկաւիլացնում ե, տալով այդ
անցյալի թեր ե դեմ կողմերը, մենք տեսնում ենք, վոր
նահապետական այս յերգիլ կողմանը խոսում ե այդ նա-

հայետական կյանքի աղաղակող բացերի մասին: Որինակ
աղաթի մասին:

Լինուշի ամբողջ տրագեդիան հենց այս աղաթի հե-
տեվանքով և տեղի ունենում: Նա դեմ է անչափահասների
ամուսնությանը, որինակ Մարոյի ամուսնությունը: Առհա-
սարակ դեմ է կնոջ ստրկացմանը, շխտկանությանը,
հարեմական կյանքին, և այլն, և այլն: Իյս բոլորը Հով-
հաննես Թումանյանը խիստ կերպով քննադատում է իր
«Անիծած հարս» լեգենդի մեջ:

Այս բոլորը ցույց է տալիս, վոր Թումանյանին յեր-
բեք չի կարելի բնորոշել՝ վորպես անցյալը մեծարող կամ
նահապետական կարգերի վրա սիրահարված մեկը: Բայց,
ի հարկ է, ավելի խիստ վերսբերմունք լիբերալ քննադա-
տությունը յույց տվեց այն համանակ, յերբ կամենում եր
ապացուցել, թե Թումանյանը մի անտարբեր պառնաստական
յերգիչ է, վոր կյանքի ցավերը, տառասությունները նկատում
է վերին աստիճանի սառնասրբոտ կերպով, միայն կողքից դի-
տելով: Այդպիսի քննադատներից մեկն է Լեոն, վորն աշ-
խատում է ցույց տալ թե Թումանյանի մոտ ընթերցողը չի
տեսնում վորեւէ դժգոհություն գյուղական կյանքից:

Հարկավ, այս կարծիքն էլ հիմնականում սխալ է:
Թումանյանը բարձր արվեստագետ է, նա խոսում է գե-
ղարվեստական պատկերների միջոցով, նա խոսում է իր
նշանավոր տիպերի լեզվով, նրան խորր էն մերկանդամ
ծիրերը: Յեվ ահա հենց այս տեսակետից էլ, պետք է ասենք,
վոր Թումանյանի բարձր արվեստը լիբերալ քննադատության
կողմից թերագնահատվել է: Նրա տիպերը բարձր փոքր ուրա-

յայն ընդհանրացման տիպաներ են, մի բան, զորն աշ-
խատում է թերագիտությանը լիճերում քենադատութիւնը:
Նրա հիմնական պատկանւոյթները համարում է այն, զոր
մարդ, անհատը նրա մաս գծային է հանդես գալիս, զոր
իբր թե նրա մաս համաքանգան ամբողջը արեւի կենդանի
յե, քան սուի անձնագորութիւնը:

Այն հանգամանքը, զոր Թումանյանը գործ է ածում
հարս, սկեսուր, բաւերը, զոր հասակ անուններ չի տալիս
այս հիշգրտմանը համարում են անհատական գեւորի շը
գոյութիւն: Բայց, թ հարկ է, Թումանյանը մեծագոյնը պա-
շտաւ է այդ ինքիքներում նա զան նման է միտաւոր
գրականութեան մեջ յեղան խորը պայտաններին: Յէր
զոր Բալլպանի մաս գործ է ածում « Դարան 4 միտան » աս-
նայնքան կոնկրետ մի մտորում է, ինչպէս Թումանյանը
մաս հարս կամ կեսուր բաւերը:

Թումանյանի մաս գործ միայն գլխավոր հերոսները,
այլեւ շատ անգամ յերկրորդական, յերրորդական հերոսնե-
րը, զորոնք հանդես են գալիս մի քանի խոսքով, վերին
աստիճանի փնտրանագրւած են: Արիւնակ — « Լեւոն »-ի
մեջ հանդես է գալիս մի ծերունի, զորը շատ դանդաղ,
զոր ասումն կերպով, կեկեմարով, մեծ դժգոյութեամբ նկա-
րագրում է - զոր Անուշին փախսիին: Իսկ անունում եք,
զոր այս ծերունին կենդանի մարդ է, շնայտ Թուման-
յանը նրա անունը չի տալիս, այլ հանդես է բերում
զորպէս ծերունիների ընդհանրացում, զորի մեջ յայտ-
նանշումը ծեր կարող է գտնել իր գեւորը:

Թումանյանի այս ծերունին հրշեջնում է Ամենա-

կյանի « Պեպո »-յի մեջ Գիքոն, վորը նույնպես բազական
անվարժ լեզվով է խոսում, դժվարությամբ: Լիյս Տերը
շատ ավելի ռեալական է, քան վորեւէ շատ սահուն
կերպով փիլիսոփայող մի ուրիշ Տերունի. որինակ - Միրա-
քյանի « Կալվարի վորս » պոեմի մեջ մի Տերունի, շատ
փիլիսոփայական կերպով է խոսում և շատ սահուն լեզ-
վով, քայքայ վերջի վերջո Թումանյանի այս Տերունին իր
քշախոսությամբ, դժվարախոսությամբ շատ ավելի կենդանի
է, քան Միրաքյանի պերճախոս Տերունին:

Սա ցույց է տալիս, վոր Թումանյանը վորպես խոշոր
ռեալիստ կարողանում է իր տիպերը բարձրացնել բարձր
փիլիսոփայական սիմվոլիկ աստիճանին:

Իսկ Հովհաննես Թումանյանի քննադատների մեջ ամե-
նից կատաղի են Թումանյանի նկատմամբ ժխտական վե-
րաբերմունք ցույց տվողը Հովհաննես Գևունին է, վորը
ռուսերեն լեզվով մի ուսումնասիրություն է լույս ընծա-
յել նորագույն հայ պոեզիայի մասին և Թումանյանի
նկատմամբ վերին աստիճանի խստապահանջ է յեղել և
անարդարացի:

Գևունին պնդում է, վոր Թումանյանի բոլոր պոեմների
մեջ, անխոր, բացակայում է ռեալ մարդը: Նրա բոլոր
հերոսներն, ասում է Գևունին, շինծու մարդիկ են և բո-
լորն էլ ասում և խոսում են հեղինակի ռեպեպտներով:

Մինչդեռ մենք գիտենք, վոր յերբ վոր Թումանյանն
արդեն ուսումնասիրվում է գիտականորեն կամայ կամայ
ի հայտ է բերվում նրա տիպերի ներառությունը, վորոնք
վոր կյանքի մեջ գոյություն են ունեցել: Յեթե մենք հիշո-

ղություններ գրող հեղինակներին հիշեմք, վորոնք Թուման-
յանին մոտ են յեղել, նրանք արվեստագետի կյանքը
տալով և նրա կյանքին լավ ծանոթ լինելով՝ ցույց են տա-
լիս, վոր Թումանյանը իր բոլոր տիպերը մշակելու խամանակ
ունեցել է այդ տիպերի նախատիպերը, այսինքն պրոտո-
տիպերը: Թումանյանը բազմաթիվ մարդկանց նկատի առ-
նելով, բոլորին մի հայտարարի յե բերել և այդ բոլորի
գծերն ընդհանրացրել մի տիպի մեջ, այսինքն Թուման-
յանն իր տիպերի վրա աշխատել է բոլոր խոշոր գրողների
պես, վորոնք տիպի վրա աշխատում են այնպես, ինչպես ար-
ձանագործը արձանի վրա: Նախ նա անձերն է ուսումնասի-
րել, նրանց կյանքը հաշվի առել, նրանց պայքարը և այդ
բոլորը ի մի բերելով՝ ստեղծել է մի գեղարվեստական
պորտրետ, վորն իբրեւ խիստ դարձել է շատերից մեկը:

Անցյալում փորձ է արվել բնորոշելու Թումանյանի
ամբողջ ստեղծագործության ուղն ու ճուղը: Աշխատել են
տալ՝ ինչպես կասեր Բելինսկին՝ Թումանյանի տաղանդի
հիմնական պաթոսը: Յերկու փորձ արժե հիշատակել: Առա-
ջին փորձը կատարել է Փիլիպոս Վարդապարյանը, վորը
Թումանյանին անվանել է «Թախիծի յերգիչ» Յերկրորդ փոր-
ձըն արել է Լեոն, վորը Թումանյանին անվանել է «Լեոն յերգիչ»:

Գալով առաջին բնորոշմանը՝ պետք է ասել հետեւյալը.
Թախիծ կա Թումանյանի ստեղծագործության մեջ: Ինք
Թումանյանը իր յերկերի խողովածուն բաց է անում «Նախեր-
գանք» հատվածով, վորի մեջ իր Թախիծի մեծությունն է
շեշտում: Թումանյանը պատմում է մի առակ Մոլա Նաս-
րադինի առակներից, վորով ուզում է իր Թախիծու լի-

Այս բնորոշումը հեռն տալիս է Թումանյանին, ցույց տա-
լու համար վոր լեռան նկարագրությունը նրան հաջողվում է,
իսկ մարդու նկարագիրը չի հաջողվում վերջի վերջո այս գո-
վասանքը բանաստեղծի համար դառնում է պարսավանք, վոր
նա չի կարողանում բնության մեջ յեղած մարդուն նկարագրել
և յերգել այնպես, ինչպես վոր նա կա: Հեոի կարծիքով Թու-
մանյանը բնության յերգիչ է, միայն իր ստեղծագործության
առաջին շրջանում, յերբ նա / Հեոյի կարծիքով / նկարագրում
է գյուղը և գյուղացուն: Յեկ 1904 թվին իր «Ռուսահայ
գրականության» պատմության մեջ հեռն գրում է, վոր Թու-
մանյանը հեռացել է բնությունից և հյուղից և դարձել է
սենյակի բանաստեղծ, վոր հանգեր է հյուսում և վոր թե
ստեղծագործում:

Ասել չի ուզի, վոր այս կարծիքը սխալ է, վորովհետեւ
Հեոյի այս տողերը գրելուց հետո Թումանյանը տվել է մեր գր-
ականության համար անմեռ գեղարվեստական գործեր. ինչպես
որինակ՝ «Սասունցի Դավիթ»: Հեոյին, գլխավորապես, խփում
է յերգիծաբան Թումանյանը, վորը գրել է իր «Պոետն ու մուսան»
և շատ խիստ պատասխանել է Հեոների քննադատությանը:
Իսկ հեռն սրանից հետո «Գրականության պատմության» մեջ
սրանից վրեժ է լուծում, այնպես, ինչպես Փափազյանի,
յերբ նա գրում է իր «Եմմա» վեպը:

Պետք է ասեմք, վոր լիբերալ և մանր բուրժուական
քննադատությունը թերագնահատում էյին նայել Հովհաննես
Թումանյանի լիրիկայի արժեքը: Լիրիկայի արժեքը թերագնա-
հատվում է մի շատ անճիշտ տեսակետի պատճառով: Թու-
մանյանին հիմնականում համարում են եպիկ. և վորովհետեւ

նա եպիկ բանաստեղծ է, սրանից յեղրակացնում են, վոր
նա չի կարող լինել հաջող լիրիկ, իսկ մենք գիտենք և
պնդում ենք, վոր Թումանյանը բազմաթիվ գրող է:

Նրան միաժամանակ հաղողվել է վոր միայն եպիկան,
այլև լիրիկան, գեղարվեստական արձակը, յերգիծաբանու-
թյունը. նույնիսկ նա քննադատության և հրապարակախո-
սության մեջ ել վորող արժեքներ է ստեղծել: Մանավանդ
նրա քննադատական հոդվածները ցույց են տալիս, վոր բա-
նաստեղծն ունեցել է և զատ լուրջ քննադատական տաղանդ,
և յեթե նրա այս ուղղությամբ ունեցած հոդվածներն առանձ-
նացվի և առանձին գրքով հրատարակվի՝ այնպես, ինչպես
ռուսական գրականության մեջ կա «Պուշկինը-քննադատ»,
մեկ մոտ ել վերնագրվի «Թումանյանը-քննադատ», կը տես-
նենք, վոր բավական արժեքավոր գործ են ներկայացնում այդ
հոդվածները:

Հատկապես պետք է ասենք լիրիկայի մասին, թե՛ փաս-
տերն իրականությանը շեն համապատասխանում: Թումանյանը
մեր լավագույն լիրիկներից մեկն է և վերջի վերջո նրա
այնպիսի վոտանավորը, ինչպիսին է «Համերգը» կամ
քառյակները, մնում են մեր լիրիկական բանաստեղծու-
թյան համար վորպես անգնահատելի բարձունքներ:

Երբեք մեր կարեւոր է նկատել, թե ինչ վերաբեր-
մունք ունեցաւ բուրժուական քննադատությունը Թուման-
յանի հոգեւոր աշխարհի նկատմամբ՝ այսինքն նրա ստեղ-
ծագործության շնչին և վոգում:

Նույնիսկ այս բաժինը, Թումանյանի մոտ թերագնահատվել է:
Թումանյանն իր բոլոր այս թերագնահատողներին պատաս-

խանել և մի ուժեղ և տաղանդավոր գործով-քննադատական
հոգւածով, վորի վերնագիրն է «Հայոց Դրամբյանիւմը և յես»:

Դրամբյան անունով մի քննադատ աշխատել է ցոյց տալ,
վոր Թումանյանը ժողովրդական ստեղծագործութիւնից ոգւոր-
վել է կոբորոնքն. նա վերցնում է միայն բարբառով պատ-
մրվածքները, վերածում գրական լեզվի և այստեղ վորեւէ
մշակում տեղի շուրի: Այսինքն, ըստ Դրամբյանի, կարծես
թե Թումանյանը մի խողովակ է, վորի միջով թափւում է
ժողովրդական անգիր բանաստեղծութիւնը: Ըստ նրան՝ Թու-
մանյանը գրաւում է մի շատ կրավորական և յերկրորդա-
կան, յերրորդական բանաստեղծի տեղ:

Թումանյանը շատ հաջող պատասխանել է Դրամբյանին,
վոր ինքը նախքան վորեւէ ժողովրդական յերկ գրականի
վերածելը՝ ձեռքի տակ ունենում է այդ յերկի մի շարք վա-
րիանտները և գրելուց առաջ այդ վարիանտները, ինչպես
հարկն է, հետապնդում է, ուսումնասիրում, մշակում: Թու-
մանյանը ասում է. «Յես մի ծառի մասին հեքիաթ գրելու հա-
մար հարյուր հեքիաթներից եմ ոգտւում: Յես շատ պոուշ
եմ յեղել իմ ծառի վերաբերյալ, իսկ իմ քննադատները
աշխարհի պոուշութիւն ել շեն հանգես բերում իմ վերա-
բերյալ. յես մի ծառի շափ ել նրանց համար արժեք չունեմ»:

Նույն թերագնահատումը ցոյց է տալիս և Կեվոն Ման-
վելյանը «Սասունցի Դավթի» վերաբերյալ: Նա ասում է,
վոր «Սասունցի Դավթի» վարիանտներից մեկի թարգմա-
նութիւնն է: Բայց մենք գիտենք, վոր Թումանյանը վոր
թե մի վարիանտ է ձեռքի տակ ունեցել այլ շորս վարիանտ
և, վերջապես, կարեւորն այստեղ վոր թե վարիանտներն

եւ այլ այն թե իր ամբողջ գիտութիւնը, հմտութիւնը, ժողովրդական եպոսի վերաբերյալ, վոր միայն հայկական այլև ոտար ինչպես ե ի սպաս դնում իր այս գործը կատարելու համար.

Յեւ այս պատճառով ե, վոր նա տվել ե մի շտենված գեղարվեստական գործ, մի գործ, վորն իր գրական արժեքի տեսակետից մեր գրականութեան համար հաւերժական կապիտալ ե հանդիսանում:

Այս բոլորը ցույց ե տալիս, վոր Հեոյի այն կարծիքը թե Թումանյանը գյուղից հեռացել ե և դարձել կաբինետային յերգիչ, բոլորովին չի համապատասխանում իրականութեանը: Վոր մի կաբինետային բանաստեղծը չեր կարող գրել «Սասունցի Դավիթ»-ը: Նույնպես սխալ ե և ժողովրդի թշնամիներից մեկի այն պնդումը, թե Թումանյանի ստեղծագործութիւնը վերելք ե ապրել մինչև 1903 թիվը, վոր այնուհետեւ նկատվում ե նրա տաղանդի վայրելքը:

Բոլոր այս քննադատներին Թումանյանը պատասխանել ե մի շատ սրամիտ արտահայտութեամբ: Նա այսութիվ իր նամակներից մեկի մեջ գրում ե, վոր «Յես այժմ ավելի շատ ջնջելով եմ վհաղված, քան գրելով»: Նա սրանով իր քննադատներին հակադրում ե և ցույց ե տալիս թե ինքն ինչքան խստապահանջ ե գրական գործի վերաբերյալ. շատ գրելու պահանջը, վոր վոմանք դնում եյին նրա առաջ՝ նա մերժում ե, ցույց ե տալիս, վոր գրականութեան պատմութեան համար վոշակն ե կարեւոր, քան քանակը և սրանով նա իրագործում ե ընկ. Հենինի այն հայտնի պահանջը, վոր ասում ե «Զիչ քայլակ»:

1903 թվին, յերբ Թումանյանը հրատարակեց իր «Յերկերի ժողովածու»-ն, «Մշակը» այդ առթիվ գրեց մի հոդ-

վաճ-ռեցենցիա և ռեցիդենտն այն միտքը հայտնեց, վոր
իրեն 25 տարվա պրոդուկցիա այս գործը քանակով շատ
փոքր է: Յեվ այս միտքն արտահայտեց այն ժամանակ,
յերբ Թումանյանը դարձել էր դպրոցական հեղինակ. յերբ
հայ դպրոցի մատաղ սերունդը սովորում էր այդ գործերի
վրա հայերեն, ճիշտ-այնպես, ինչպես մի ժամանակ այդ սեր-
ունդը սովորել է Պապարոս Աղայանի «Մայրենի լեզուն»-երով:

Թումանյանը 1903 թվին հրատարակության տվեց մեր
գրականության համար այնպիսի մի գեղարվեստական առ-
ղևահատելի գործ, վորն այլևս անհնար է վորելվե փոփո-
խության յենթարկել, վոևե տող ջնջել, վորովհետեւ Թուման-
յանը հասել էր իր վարպետության գագաթնակետին: Յեվ
վերջի վերջո 1903 թվին Թումանյանը մի կանգնած մեծու-
թյուն շմնաց և հետագայում տվեց նոր և նոր արժեքավոր
գործեր: Յեվ մինչ դեռ Թումանյանի քննադատներից շատերն
այսոր մոռացված են, Թումանյանը ընդհակառակը մեր նոր սե-
րունդի համար հայ ազենախոշոր կլասիկն է մնում:

Ճիշտ է, նա համաշխարհային պատերազմի ժամանակ վո-
րող տատանումներ ունեցավ և այս կապակցությամբ հրատա-
րակեց «Հայրենիքիս հետ» իր յերկերի ժողովածուն, թայց
և այնպես պետք է ասենք, վոր նա ընդհանուր առումով հա-
վատարիմ մնաց իր դեմոկրատական գաղափարներին, և կարող
էր իր բոլոր քննադատներին ասել (Դանտեյի հայտնի խոսքը
թե՛ «Գնա քո ճանապարհով և թող ասեն, ինչ վոր ուզում են»:

Հովհաննես Թումանյանը իսկապես գնահատվեց խորհրդա-
յին դարաշրջանում: Զպետք է վարմանալ, վոր առաջին հե-
ղինակը վոր մեր ճշմարտը տվեց ժողովուրդի ձեռքը՝ սա

Հոլհաննես Թումանյանն էր:

Թումանյանի յերկերի հրատարակութիւնն առաջինն էր, վոր Պետհրատը ձեռնարկում էր: Այնուհետեւ պետք ասենք, վոր խորհրդային դպրոցների համար Թումանյանի յերկերը ծառայել են իբրեւ լավագոյն ուսումնական նյութեր: Թե մեծերը և թե փքրերն ուրախությամբ սովորում են Թումանյանի ընտիր վոտանավորներն ու հոգւածները:

Խորհրդային Թատրոնը ևս, մանավանդ Պատանի հանդիսատեսի Թատրոնը շատ մեծ շահով ոգտագործում է Թումանյանի գրական ժառանգութիւնը: Նույնը և խորհրդային ուղերան, վորը տպել է Թումանյանի կլասիկական գործերը:

Խորհրդային կինոն Թումանյանի գործերը ժողովրդականացրել է, նույնիսկ ետրադայի համեմատաբար Թումանյանն ավելի շատ է ոգտագործվում, քան մի այլ գրող:

Յեւ վերջապես պետք է հայտնել, վոր Թումանյանը մեզ համար մի անպիսի հեղինակ է, վորի ակադեմիական հրատարակութեանը ձեռնարկել է Գրականութեան և Պատմութեան ինստիտուտը:

Այս բոլորն իսկապէս Թումանյանին դարձնում են մեր ամենանշանավոր ժողովրդական գրողը: Թումանյանի ուսումնասիրութեան մեջ ամենահիմնականը նրա քաղաքական, հասարակական քննադատական խնդիրն է:

Այժմ մենք կանչենք այս խնդիրն:

II

Թումանյանն իրեն պարզապէս հակադրել է Գամառ

Քաթիբային, ինչպես և Շահապիին: Նա գրել է, վոր այս յերկու հեղինակներէ գործերի մեջ նա չի առնում մեր արտ ու անդաստանի հոսն ու շունչը - դրանով նա ուզում է ասել, վոր հայ ժողովրդական կյանքը և հայ գյուղացու և աշխատավորների տնտեսական քաղաքական և կուլտուրական խնդիրները հարապատրո՞ն ինքն է պատկերացնում: Մեր բնությունը և մեր ժողովուրդի կյանքն ասում է Թումանյանը « առաջին անգամ իմ յերկրի մեջ եմ հանդես յեկել »:

Յեվ իսկապես Թումանյանի գործերի մեջ առանձնապես ակնբախ է քայքայվող գյուղացու դրության նկարագիրը և նրա բանվոր դառնալու վիճակը: Ընդհանրապես վող միայն գյուղացիների, այլև սրա հետ միասին աշխատավոր խավերի տառապագին վիճակը, բուրժուազիայի և քարիվմի որով, նա տվել է վերին աստիճանի ռեալիստորեն:

Թումանյանը ինքը ևս անձամբ ապրել է ծանր տնտեսական դրություն: Նրա կենսագրությունից մենք գիտենք, վոր նա նույնիսկ մի կտոր հաց ունենալու համար ծառայության է մտել այնպիսի մի տեղ, վորը ամբողջովին վողինչ չի տվել վող միայն նրա մտքին, այլև սրտին: Որինակ՝ նա ծառայել է հոգեվոր կոնսիստորիայում և այստեղ նա իրեն զգացել է իբրեւ փղերի վրա նստած:

Նամակներից մեկի մեջ խոստովանվում է, վոր կոնսիստորիայում յես ամենքի հետ վատ հարաբերության մեջ եմ: Յես իմ ծառայակիցներին շեմ հասկանում, նրանք եւ ինձ չեն հասկանում: Յեվ այս ծանր վիճակը նա ապրում եր վորովհետեւ բազմանգամ ընտանիքի տեր եր և անհրաժեշտ եր ընտանիքը պահել:

Մենք գիտենք, Վոր «Պոետն ու Մուսան» պոետը այնքան հարձակման յենթարկվեց բուրժուական մամուլի կողմից. այդ պոետի վիճակը Թումանյանն ապրել է իր կյանքում. Թումանյանին համարել են անաշխատ, աշխատանքի անընդունակ, նրա բանաստեղծ լինելը համարել են պարապություն. այս պոետմայում, յերբ հարցնում են թե ինչով են պարապել, ասում են՝ բանաստեղծ եմ յեղել, ասում են՝ «դե ասա պարապ եմ յեղել, ելի»:

Նույնպես և Թումանյանը բուրժուական խմբագիրների կողմից յենթարկվել է անտեղի սրբազրույթյունների: Նա տալիս է իր լավագույն գոտանավորը խմբագրի մոտ: Իսկ խմբագիրը Թումանյանի գրվածքերից դուրս է բերել մի անպետք բան: Նույնը է յեղել Թումանյանի գրությունը, նա անտեղի հալածվել և խմբագիրների կողմից: Թումանյանն էլ զգացել է փողի կարիքը և նա յել փողի քսակի աշենակարողությունը վոլ թե գրքերի մեջ է կարդացել, այլ իր սեփական կաշու վրա յե ջգացել: Բայց շատ անգամ այս տնտեսական նեղ վիճակի պատճառով հարկադրված է յեղել լուել, վորպեսպի. պահ իր բազմանդամ ընտանիքը: Որինակ՝ Մենք գիտենք, Վոր Շահապիյին նա շեր հավանում, բայց ստիպված է յեղել Շահապիյի գրական ֆունդից թուշակ վերցնել: Յեվ ի պատիվ Թումանյանի պետք է հայտնել, Վոր նրա տնտեսական վիճակը, ընդհանուր առումով, ինչպես և շակոթ Պարոնյանը՝ նրա տնտեսական հասարակական գծին չի վնասել և նա մնացել է հետեվողական դեմոկրատ:

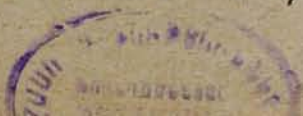
Տուլստոյի կինը, Աոֆիա Անդրեյեվնան, մի բնորոշում է տվել իր ամուսնու մասին, Վորը շատ սաղական է նաև Թու-

մանյանին: Առջիա անգրեյեզնան հոյստոյի բնորոշ է այս պես «Հողով գյուղացի, մտքով ինտելիգենտ»: Այս բնորոշումը ճիշտ է վոչ միայն Թումանյանի գեղարվեստական գործերի նկատմամբ, այլև նրա հրապարակախոսական, քաղաքական գործերի նկատմամբ: Որինակ՝ վերցնենք նրա 1894 թվի գրած մի հոդվածը, վորը հոռուս կատարած իր ճանապարհորդութեան նկարագիրն է:

Այս հոդվածի մեջ Թումանյանը շատ ջերմ կերպով պաշտպանում է գյուղացիութեան շահերը և միաժամանակ նա, ցարիզմի լծի տակ, բուրժուազիայի տիրապետութեան տակ հեծող գյուղացիութեան վորոշ պակասութիւններն իբրեւ գյուղացի ինտելիգենտ շատ խիստ կերպով նշկատում է:

Այս հոդվածի սկզբում Թումանյանը գրել է մի շատ բնորոշ մտաւոր. «Այն հեգ յերկրից յես լսում եմ ուրախ ծիծաղ լացի հետ»: Այս բնորոշման մեջ հասարակայնորեն իրար հակադրւում են ծիծաղող և լաց լինողները: Ինչպես Պուշկինն իր «Երպումի ճանապարհորդութեան» մեջ մերկայանում է ցարիզմի քաղաքականութիւնը, այնպես էլ Թումանյանը շատ խիստ կերպով մերկայանում է ցարիզմը, ինչպես և նրա համհարկներին: Նպատակն է այն դժոխային վիճակը, վորի մեջ գտնվել է հայ գաղաւոր իբրեւ ցարական ցաղուր:

Ինչպես Պուշկինն իր յերկերի մեջ, այնպես էլ Թումանյանն իր այս հրապարակախոսական հոդվածի մեջ մերկայանում է ցարիզմը, բուրժուազիայի շահատակութիւնները, պատմում է ճանր հարկերի մասին, պատմում է պաշտո-

նյաւերի կաշառակերութեան մասին, տալիս է գլուղացիութեան լայն կարող լինելը, այն հանգամանքը, վոր ցարիկմը գլուղացիութեանը տգիտութեան մեջ է պահում իր շահատակութիւններն անարգելք դարձնելու համար:

Տալիս է վաշխառութեան այնպիսի ցայտուն նկարագիր, ինչպիսին տվել է Մուրադանն իր «Ենուաթյալ» վեպի մեջ:

Բայց ավելի խիստ կերպով Թումանյանը տալիս է կալվածատիրութեան քննադատութիւնը և այս բանում նա իր ուսուցիչ Ղազարոս Աղայանի ընկերն է: Ինչպես վոր Ղազարոս Աղայանն իր «Յերկու քույր» վեպի մեջ քննադատում է կալվածատերերին - թաւադներին, այնպես ել այս նույն թաւադների, կալվածատերերի քննադատութիւնն է տալիս Հովհաննէս Թումանյանը «Հառաչանք» պոեմում գեղարվեստական անմեռ պատկերների միջոցով: Թումանյանն իր ճամբորդական նոթերի մեջ անմեղ նկարագրի ձեւով խոկապես գլուղացիութեանը կող է անում ընդվզել, ապստամբվել: Իբր թե Յերմուզի ժամանակ գլուղացիներն ստիպված են յեղել ընդվզել տիրապետողների դեմ և այս պատմական յերեվույթով, նա, ցենցուրայի պայմաններում, անց է կացնում իր միտքը՝ կող է անում ընդվզել. և նա իբր թե հեռավոր անցյալի մասին է պատմում, բայց ընթերցողին հասկացնում է, վոր դրութիւնը ճանր է և այսոր. վոր ձեռք նախնիքների պես «դուք ել միք լուր»: Թումանյանն ավելի թունավոր վերաբերմունք և ցույց տալիս դեպի բուրժուական մամուլը, այսպես որինակ՝ նա շատ խիստ վռճով է խոսում բուրժուական օրգան «Մշակի» մասին, և վարմանալի չէ: Բուրժուական մամուլը նրա նկատմամբ բացա-

հայտ թշնամա՛ն դիրք է բռնել:

Թումանյանը բուրժուական մամուլին մեղադրում է նախ և առաջ այն բանի համար, վոր գաղառական կյանքը, գյուղացու դրուժյունը, նրա քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական պայմաններն այդ մամուլը բարձի թող է արել. վոր այս մամուլն պատշաճ է տերտերների, հոգաբարձուների դրուժյամբ: Յե՛վ այս հապակցությամբ նա մի շատ բընորոշ ակնարկ է անում, առում է « Լինգվիստական պառլամենտի — Գլադստոնի ընտրությամբ մամուլը շատ ավելի յե հետաքրքրվում, քան մեր ժողովրդով »:

Թումանյանի այս ակնարկը խիստ վիրավորում է մշակականներին, հատկապես նրանցից մեկին, վորը գրել էր մի մեծ գիրք անգլիական պարլամենտի Գլադստոնի մասին:

Թումանյանն այն գրողներից է, վորը վոչ միայն հոգվածների մեջ է ծառանում բուրժուապիայի և ցարիզմի դեմ, այլ և իր առօրյա գործունեությամբ շատ խոշոր դեր է կատարել Լինգրկովկասյան հասարակական կյանքում, հատկապես հայերի և ~~գ~~գրբեղանցիների, հայերի և վրացիների փոխհարաբերությանը լավացնելու գործում: Որինակի համար անհրաժեշտ է հիշատակել նրա խաղաղարար դերը հայ թուրքական ընդհարումների ժամանակ. մինչդեռ հայ բուրժուապիայի ղեկավարներն աշխատում էին այս կռիվը բորբոքել, հրահրել. վարգապեն: Թումանյանը քարոզում էր, վոր յեղբայրակից ժողովուրդները պետք է իրար հետ հաշտ լինեն, վոր նրանց անհաշտությանից ոգտվում է ցարիզմը:

Նույնպես և մեր հարեվան վրացի ժողովրդի և նրա գործիչների հետ Թումանյանը միշտ լեզու յե գտնել. հայտ-

նի յե նրա բարձր կարծիքը վրայակալ գրականութեան մասին
ճոթա - Ռուսթափելու մասին: Հայտնի յե, վոր Հովհաննես Թու-
մանյանը գրական գործերի մեջ հայր և վրացին հանդես են գա-
լիս ձեռք ձեռքի տպան: Յեվ հասկանալի յե, վոր այս բոլորից
հետո Հովհաննես Թումանյանն ինչպիսի՜ խանդավառութեամբ
վողջունեց խորհրդայնացումն՝ Անդրկովկասում:

Հովհաննես Թումանյանն առաջիններից մեկն էր, վոր
վողջունեց խորհրդային իշխանութեան հաստատումն Անդրկով-
կասում և մինչև իր կյանքի վերջը մնաց խորհրդային իշ-
խանութեան բարեկամը: Թեքիլիսիում նա հիմնադրեց հայ ար-
վեստի տունը և հենց իր առաջին յելույթի մեջ ցույց տը-
վեց, վոր նոր իրականությունը բերում է արվեստի ճաղ-
կում և հեղինակների կյանքի ապահովություն: Նա շեշտեց,
վոր խորհրդային իշխանությունն Անդրկովկասում ստեղծեց
ազգամիջյան խաղաղություն և աշխատավոր ժողովրդին հը-
նարավորություն տվեց իր խաղաղ աշխատանքով պարապելու:

Պաշնակցական ավանտյուրայի ժամանակ Հովհաննես Թու-
մանյանը դատապարտեց այդ ավանտյուրան և անարգ սյու-
նին գամեց այդ ավանտյուրայի հրահրիչներին: Այդ ժա-
մանակի նրա հրատարակած գործերի մեջ նշանավոր է
նրա « Սովից վատթար » հոդվածը, վորի մեջ նա այն կար-
ծիքն է հայտնում, թե խորհրդային իշխանությունը ժամա-
նակավոր դժվարություններ ունի, բայց վերջի վերջո նրա
հաղթանակն անսասան է:

Հետո շատ նշանակալից է նաև նրա կարծիքը մուրճի
և մանգաղի մասին, առհասարակ խորհրդային դրոշակի
մասին: Մուրճն ու մանգաղը, սա նշանակում է աշխատանքի

Թագավորություն, աշխատանքի իշխանություն և դա այն
խորհրդանշանն է, վոր հիմնականում տարբերվում է խոր-
հրդային իրավակարգը բուրժուական հասարակակարգից:

Ինչով բացատրել Հովհաննես Թումանյանի այս
լցերմ վերաբերմունքը դեպի խորհրդային իշխանությունը:
Սմենից առաջ նրանով, վոր Հովհաննես Թումանյանը
ժողովրդական բանաստեղծ է և գիտեր վոր խորհրդային
իշխանությունը բերում է ժողովրդի համար բարորություն:
Նրա նախահեղափոխական ստեղծագործությունների մեջ
պարզ կերպով յերեվում է նրա վերաբերմունքը դեպի իշ-
խանության գաղափարը, նրա վերաբերմունքը դեպի բուր-
ժուական տիրապետությունը և դեպի ցարիզմը:

Այդ կողմից շատ նշանավոր է նրա « Թագավորն ու
չարչին » յերկը, վորի մեջ նա այն միտքն է հայտնում
թե ուր կա բռնություն, այնտեղ չի կարող լինել ազատ խոսք:
Թումանյանի վերաբերմունքը դեպի իշխանությունը, վորն
արտահայտել է այս գործի մեջ, քննադատներից վոմանց
տեղիք է տվել մտածել, վոր նա անարխիստ է:

Այս տեսակետը միանգամայն սխալ է: Թումանյանը
ժողովրդական իշխանությանը կողմնակից է և թշնամի
շահագործող իշխանությանը: « Չարի վերջը » գործի մեջ
նա պաշտպանում է հավասարության գաղափարը այն
հայտնի լույսով, վոր ասում է « Սարն ամեն-
քիս է հավասար »: Ընդհանրապես վորոշելով իր վերա-
բերմունքը դեպի իշխանությունը, կոնկրետ կերպով Թու-
մանյանը գնահատում է ցարիզմը իբրեւ իշխանության
վատթարագույն ձեւ: Այս բանը նա հայտնաւոր կերպով գրել

ե «Հառաչանք» շափարտած պոեմայի մեջ: Այստեղ նա տա-
լիս է չքավորի ըմբոստացումը տիրող կարգերի դեմ, քննա-
դատում է ցարիզմի պաշտպանած հողային, ագրարային
պայմանները և խիստ քննադատում ցարական բյուրոկրա-
տիային և նրա արդարադատութիւնը:

Ինչպես Ղազարոս Աղայանը «Յերկու քույր» վեպի մեջ
այնպես էլ Թումանյանը խիստ քննադատութեան է յենթար-
կում Թափառներին, իբրեւ հողատիրական մի կարգ: Չատինը
և Հատինիկը հանգես է գալիս, վորպես չքավոր գյուղացի-
ութեան ըմբոստացման քարոզ: Այս յերկի ռեալական լինե-
լու գլխավոր հանգամանքն այն է, վոր Թումանյանն այս-
տեղ հանրագումարի յժ բերում իր բոլոր տեղեկութիւնները
հայ գյուղացիութեան ընդվշտումների մասին: հասկապես
հոգու գյուղացիութեան ըմբոստացումը ցարիզմի և կալվա-
ծատիրութեան դեմ: Վոչ միայն իր պրուցներում և գե-
ղարկեստական գործերի մեջ, այլև իր հրապարակախոսա-
կան հոգվածներում Թումանյանը շեշտում է Ժողովրդի մեջ
լեղած վորոշ բարոյական արատներ, համարելով այն վատ-
բարացոյն տիրապետութեան արգասիք: «Դառնացած Ժողո-
վորդը» վերնագրով մի հրապարակախոսական աշխատու-
թեան մեջ նա հայտնում է այն գաղափարը, վոր փոխ
տված վարուները դառը կլինի: Այնպես վոր յեթե մեր Ժո-
ղովրդի մեջ վորոշ դառնութիւն կա, սա արդյունք է այն
շահագործման և բռնութեան, վոր այս Ժողովրդի նկատմամբ
հայտնաբերել են տիրապետողները, և ուրեմն Ժողովրդի
բռնութեան մեջ էլ Բողել են նրանք հոռի կողմեր: Հետաքր-
քիւ է նկատել, վոր նման մի կարծիք էլ հայ Ժողովրդի մա-

սին արտահայտել է հայրո՞ւն, անհրաժեշտ է այդ ժողովուրդն ինչ լավ կողմեր ունի իրենն է, վատ կողմերը, /հատկությունները/ արտահայտության արգասիք են:

Նախ բնորոշ է նաեւ Թումանյանի վերաբերմունքը դեպի ցարիզմը — 1905 թ. հեղափոխության ժամանակ: Այն կողմից նա ազգամիջյան խաղաղություն եր քարոզում է. իրականության մեջ աշխատում եր այս խաղաղությունն իրականացնել: Այուս կողմից թե իր հոգվածների մեջ և թե իր բանավոր պրոպանդների մեջ աշխատում եր ցույց տալ, վոր ցարիզմը անդրիկողկապաւն ժողովուրդներին իրար դեմ է լարում, իր զահը փրկելու համար:

1906 թվի ամառը, հեղափոխության վերելքի ժամանակ, Թիֆլիսի ժողովրդական տանը Թումանյանը կարգաւ մի դասախոսություն, վորն ամբողջապէս ուղղված եր միասնության դեմ: Այս դասախոսության մեջ նա վարկաբեկում է ցարական վոստրիանությունը, ճաղրում է սենյութան և ցույց է տալիս ցարական բյուրոկրատիայի անճարմէր ազդեցությունը: Անուս է թե — կենտրոնական իշխանությունը զաւստակաւ վոստրիանութիւնը մի հարցում է անում, թե ինչ դրութեան մեջ է գալաւի Ֆլորան և ֆաու՞նան: Վոստրիանությունը պատասխանում է այդ անուններով յերկու թեթեւալիկ աղջիկներ կային այստեղ և նրանք արդեն շվել են:

Վոր միայն իր դասախոսության մեջ, հրապարակապետական հոգվածների մեջ, այլ և հենց ժողովրդից առանձնապէս շուկլորային նյութերի մեջ Թումանյանն ամեն կերպ աշխատում է վարկաբեկել տիրող հասարակարգը, նույնիսկ

իր գրեթէ անսահման հասկում գրված « Ծուռն ու կատուր » մեջ նա ճառանում է կառավարության դեմ, դատարանը և դիվանբաշուն գուրս և բերում վոչ իբրև հշմարտության ներկայացուցիչներ:

Այդ բոլորից հետո հետաքրքրական է իմանալ թե՞ վորն է Հովհաննես Թումանյանի սոցիալական ուսույթան, վորն է նրա համար այն իդեալական աշխարհը, վորտեղ վոր նա կուզեր ապրել: Անատուլ Գրանսը գտնում է, վոր սա հեղինակի համար ամենաբնորոշ հանգամանքն է, թե՞ նա վոր աշխարհում կուզեր ապրել: Դա յեւ վորոշում է հեղինակի քաղաքական դիմագիծը:

Ճենյուրական պայմանները նկատի առնելով՝ Թումանյանն իր քաղաքական իդեալը մարմնացրել է շատ ավելի իր հեփիաթների մեջ, վորտեղ ֆանտաստիկ կերպով, բայց շափազանչ, ռեալիստական ձեւով տալիս է կյանքը: Այս կողմից շատ հետաքրքրական է նրա « Վոսկե քաղաքը » վորը ճիշտ է Թարգմանական հեփյաթ է, բայց միաժամանակ տալիս է նրա բոլոր հեփյաթների մեջ տիրապետող քաղաքական, հասարակական տենդենցների պայտուն սինթեզը:

Բայց այս հեփյաթի մեջ ավելի բնորոշ է Թումանյանի սոցիալական ուսույթան: Նա ներկայացնում է մի քաղաք, ուր մարդիկ յերջանիկ են, այսինքն՝ նրանք տեր են իրենց աշխատանքին, ազատ են և ցույց է տալիս, վոր այս ազատությունը և այս յերջանկությունը պայմանավորված է նրանով, վոր այդ քաղաքում վոչ թե վոսկին է իշխում, այլ սերն ու յեղբայրությունը:

Իր ինքնուրույն գործերի մեջ եւ որինակ « Հապարան

բլբուլ » վերնագիր կրող հեղինակում, վորը դժբախտաբար կի-
սատ է թողել՝ նա տվել է իր սոցիալական բաղձանքների
մարմնացումը: Այստեղ պատկերացնում է այն, վոր Ալան
արքայի, աջսինքն, ժողովրդի պարտեզը փշոտ է դարձել, իսկ
պահապանները շար աթփեր: Իմաստունները խորհուրդ են տա-
լիս, վոր «Հապարան բլբուլի»-ին բերեն այս պարտեզը նո-
րեն ծաղկեցնելու համար: Ամենամեծ գովարուքյուններից
հետո ծերունին ճանապարհ է ցույց տալիս Ալան արքայի
փոքր վորդուն, Արեգին, վոր նա գնա և «Հապարան բլբուլ»
-ին բերի. յերեվի նա կ'գնա և կը հաղթի գովարուքյուն-
ներն ու կը բերի:

Այստեղ եւ յերեվում է բանաստեղծի գծագրութիւնը տի-
րող իրավակարգից և այստեղ, տիրապետող փշերը, արջերը,
ասել չի ուզի վոր իրական մարդիկ են և իրական հանգա-
մանքներ, վորոնցից բանաստեղծը գծոհ է և սոցիալապես
բողոքում է այս բոլորի դեմ և նա դարմանող միջոցներ
է առաջադրում:

Այս խոսքով, յերթե ամփոփելու լինենք Թումանյանի հա-
սարակական, քաղաքական հայեցողութիւնը՝ պետք է ասենք,
վոր այս հայեցողութեան վոլնաշարը ժողովրդայնութիւնն է:
Թումանյանը ժողովրդի մեջ տեսնում է ապստոյան և ճշմար-
տութեան սերը. այս ժողովրդի հոգեկան աշխարհի հարստու-
թիւններն է վեր հանում և վարմանում այս հարստութիւն-
ների վրա: Նա ցույց է տալիս ժողովրդական ստեղծագոր-
ծութիւնները, ժողովրդի հանճարեղութիւնը, և նրա կատա-
րյալ արվեստագետ լինելը, այն հանգամանքը, վոր ամեն
բարդ խնդիր, բարդ փիլիսոփայական պրոբլեմներ ժողովուր-

գրն այնքան կոնկրետ և ուսուցիչ չէ ցուցադրում:

Թումանյանի մեծությունն այն է, վոր նա բարձրանում է աշխարհին և կյանքին ժողովրդի, աշխարհի, նայելու բարձունքին: Ինչպես է արտահայտվել այս ժողովրդայնությունը Թումանյանի ստեղծագործությունների մեջ, վոր նա բանեցրել է լիրիկա, եպոս, գեղարվեստական արձակ:

Խոսենք նրա լիրիկայի մասին: Թումանյանն իբրև լիրիկ:

III

Ինչպես ասեցինք զի առաջ թերագնահատվել է Թումանյանի լիրիկան հայ քննադատական գրականության մեջ: Եպիկ, լիրիկ Թումանյանին իրար հակադրելով՝ աշխատում են ցույց տալ, վոր նախ Թումանյանը լիրիկ չէ, այլ եպիկ է և յերկրորդ նրա լիրիկական բանաստեղծություններն ուժեղ չեն: Աշխատել են ցույց տալ, վոր Թումանյանն ավելի պատմող և նկարագրող է և այս բաժնում նա հաջողակ է, իսկ իր սգայմունքների աշխարհը, առհասարակ լիրիկմը նրա մոտ թույլ է:

Այս կարծիքն առաջին անգամ արտահայտել է Լ. Եփուն Մանվելյանը, և այնուհետեվ նրան հետեվել են մյուսները: Այս կարծիքն այն սխալ տեսակետից է բխում, վոր յուրաքանչյուր մի բանաստեղծի վերագրում էլին մի վորոշ ժանրի ստեղծագործություն. և յեթե մի ժանրի մեջ բանաստեղծն ուժեղ է համարում էլին այս ժանրը նրա համար հատկանշական և յեթե մյուս ժանրի գծով նա աշխատում է, պնդում էլին, վոր այդ բնագավառում նա չի կարող հասնել իր հատկանշական ժանրին:

Այս տեսակետը սխալ է. յեթե հեծյ նկատի առնենք

Նախ Թումանյանի պրոդուկցիան և ապա համադրար հայի՝
գրականության մեջ տեղ գտած մի շարք բանաստեղծներ,
վորոնք միամեծանակ և եպիկ են յեղել և լիրիկ: Սրա ա-
մենացայտուն որինակը կարող է հանդիսանալ Պուշկինը:

Լենն իր « Ռուսահայ գրականության պատմության »

մեջ աշխատում է ցույց տալ, վոր Թումանյանն ինքնուրույն չէ
իր քնարական յերգի մեջ, « Նրա քնարական յերգերը մութա-
ծո յեն, իսկ բանաստեղծի սիրո յերգերը, — ասում է՝ ճախ
ձեռքով են գրված »: Այս կարծիքը հիմնականում սխալ է և
վորեվե քննադատության չի դիմանում: Թումանյանն իբրև
լիրիկ մեր գրականության մեջ նոր խոսք է ասել և այս խոսքը
Նրա լիրիկայի բարձր ժողովրդայնությունն է: Հենց սիրո յեր-
գերի մեջ, վորը Նրա ամենահաջող կողմն են համարել՝ Թուման-
յանն իր սծրը յերգում է ժողովրդական քնարի՝ վոգով . այդպես
է նա իր « Մոռացված սեր » վոտանալորի մեջ: Սիրածին մո-
ռանալուց հետո բանաստեղծը մի համեմատություն է անում,
վորով ցույց է տալիս իր սիրո մաքրությունը, վեհությունը՝

Այժմ վորպես վաղուց մեռած բարեկամի հիշատակ

Կամ մանկության որով սիրած մի հին յերգի յեղանակ:

Ցեղ անունդ այժմ առչիս՝ ել հոգյակ չեմ անվանում,

Չեմ աշխատում քուն մտնելիս, վոր քեզ տեսնեմ յերազում...

Արեմն մոռացված սիրո պատկերացման մեջ բանաստեղծն
անում է այնպիսի համեմատություն, վոր ժողովրդական ստեղ-
ծագործության մեջ, ժողովրդական խոսք ու գրույթի մեջ շատ
գործածական է: Նույնը պետք է ասել նայել բանաստեղծի
քաղաքական պոեզիայի մասին: Այստեղ ել բանաստեղծը
տողորված է իր ստեղծագործության ժողովրդայնությամբ:

Բրիտանիայի նրա «Հիմնական փոփոխություն» փոփոխությունը, փոքր գրեթե
գրեթե պատանեկական հասակում՝ գործ է ածում այնպիսի հայտ-
նի խոսքեր, ինչպիսին է «Ապրիլի յերեքից բայց մեկ պես չափը»
սա մի շատ համարձակ ֆաղափական բողոք է տիրող կարգերի
դեմ: Մի սոցիալական դժգոհություն, փոքր թվում է, բը-
նորոշում է իր դարը և այնուհետև հապտարիս է մնում իր
այդ սկզբնական յերկի հիմնական ֆաղափական տեղեկանքին:

Նույնիսկ բնության յերգիլ թումանյանի համար բնորոշ
է ժողովրդայնությունը: Այդ կողմից գլուխ գործոց է նրա «Հա-
մերգը»:

Ինչպես ծերունին, հենով պառակամ,
Զայնակցում է իր թռռնիկի յերգին
Այնպես էլ ծերուկ անտառը կամայ,
Արձագանք տալի ջրի աղմուկին:

Բայց ի հարկե թումանյանի լիրիկայի հիմնական բովան-
դակությունը սա ժողովրդի կյանքն է, աշխատավոր ժողովրդի
առօրյան: Գրելով իր հուշակավոր պարոդիան՝ Հովհաննես Հով-
հաննիսյանի «Իմ հայրենիքը տեսել ես, ասա» փոփոխությունի
դեմ, թումանյանը միանգամայն փորձում է իր ժխտական
վերաբերմունքը դեպի գյուղացու սոցիալական և ֆաղափա-
կան դրությունը:

Թումանյանը փոշ միայն նկարագրում է գեղարվեստո-
րեն գյուղացիության վիճակը, այլևս նա իր պոեզիան
գյուղ մտցրեց. ժողովրդի ստացածը նա ժողովրդին տվեց
կատարյալ մշակումով և ժողովուրդը բանաստեղծի մշակումը
յուրացրեց փորպես հարապատ ցտեղծագործություն: Գյուղացիու-
թյան կյանքը նկարագրված փոփոխությունների մեջ աչքի յեն

ընկնում « Գութանի յերգը », « Դժգուր տարի » ուր շատ սեղո՛վ
կերպով Թումանյանը տալիս է հայ գյուղացիության սոցիալա-
կան տրագեդիան :

Այդտեղ քայքայվող գյուղացիությունը հանդես է գալիս
իր թշվառ կացությամբ՝ մի կազմից պարտքեր, վաշխառուական
կապիտալի շահատակություններ գյուղում, մյուս կողմից տե-
րության հարկերը, այսինքն ցույց է տալիս կալվածատիրության
անխուսափելի կողը և բեզարը և վերջապես բուրժուազիայի
գասակարգային հիմնարկներից մեկը՝ յեկեղեցին, վորը ծախում
է թանգ գնով այդ « ոչն գյուղացուն իր ճիսակատարությունը :

Թումանյանի վրտանալորների մեջ պետք է նշել մի
ներբողական, վորը նա նշիրել է Պերճ Պառլյանին՝ նրա գրա-
կան գործունեության քառասունամյա հոբելյանի առիթով :
Այստեղ նա, ինչպես և Հովհաննես Հովհաննիսյանը՝ գուցե
է Պերճ Պառլյանին այն բանի համար, վոր նա մեր գյու-
ղացիության ցավերի արտահայտիչն է հանդիսացել և այս
ցավերն արտահայտել է իր բարձր գեղարվեստական գրչով :
Թումանյանը գրում է « Այն ցավերին լեզու տվիր ու խոսեցիր
ամեն արտում », ուրեմն Թումանյանի կարծիքով հեղինակի
ամենամեծ արժանիքն այն է, վոր նա կարողանում է իր գործը
գարնել ժողովրդի սեփականություն : « Ամեն արտում տեղ ու-
նենալ » — ահա Թումանյանի իգեալը :

Թումանյանի սկզբնական գործերի մեջ պարզորոշ կերպով
նկարագրված է աշխատավոր ժողովրդի աղաղակող շահագոր-
ծումը ախրապետողների կողմից : Այս շահագործումն առաջ է
բերում աշխատավոր ժողովրդի մեջ սոցիալական բողոքի առ-
կայություն : Իր « Կանչ » վրտանալորի մեջ բանաստեղծը գրե՛

բում է « Թէ որ շփտեա, վոր այստեղ յերկրում, մարդը ծայտն
րես մարդ է գիշատում » և այսպիսով բանաստեղծի նպատակն
է դառնում մերկացնել գիշատիչներին, քոկել նրանց յերեսի
դիմակը:

Ինչպես Հովհաննիսյանը այնպես էլ Հովհաննէս Թու-
մանյանը յերգել է պանդխտութիւնը, իբրեւ ժողովրդային
կյանքի ամենամեծ շարիք: Անբուն թռչծի վիճակը նրանք
համարում են բնորոշ պանդխտի համար: « Գաղթականի յերգ »-ի
մեջ նա առիւթ առնանքող աշխատավորի հոգեկան ծանր տրագե-
դիան: Նա պանդխտութիւնը համեմատում է տեղից շարժված
և գլորվող մի քարի հետ:

Ինչպես ռուս բանաստեղծ Կերմոնտովն, այնպես էլ Հով-
հաննէս Թումանյանը խոսելով իր ժամանակակից սերնդի մասին
« վատ որեր » վուտանավորումէ՞ նա դժգոհ է իր այդ ժամա-
նակակից սերնդից. « Շանը հեծության ժամանակների և ճըն-
շումների անպզա վորդի »: Տեսնում ենք, վոր այդ սերնդի դեմ
գրել է նաև Հովհաննէս Հովհաննիսյանը՝ իր « Տղմուտ » վուտա-
նավորի մեջ:

Թումանյանը խոսում է այս սերնդի անտարբերութեան մասին
և ուզում է այս անտարբերութիւնը պատճել, ուզում է վրեժ
լուծել, այնպես յերգել, վոր սիրտը պատռվի թափի դուրս:

Թումանյանն ունի նաև վորոշ հայրենասիրական յերգեր:
Այդ յերգերի հիմնական հատկանիշն այն է, վոր սրանց մեջ
չկա թթու նայիռնայիլ, շուքնիլ: Այդ իմաստով Թումանյանը
հենց սկզբից հակադրվել է Գամառ Քաթիպային: Նրա սկզբնական
հայրենասիրական յերգերն ագրեսիվ չեն: Նա տառակա հայ ժողո-
ւորի վիճակը յերգում է այնպես, ինչպես և ռուսահայ ժողովրդ-

դի վիճակը: Կարեկցում է թղթաւորին և քողոքում է տիրապետող-
ների անարդար լինան գեմ: այս վոգով է գրված նրա « Յերկրում »
և « Տանը » վոտանավորները:

Ասեցինք, վոր Թումանյանի մասին գրողները նրան անվանել
են թախր՝ ի յերգիլ: Պետք է ասենք, վոր Թումանյանի լիրիկայի
մեջ այդ թախի՞ն մասամբ առկա չէ: Հենց որինակ նրա « Յեր-
գերի նախերգանքը » իր յերգերը կամ իր վշտերը բանաս-
տեղծը մեծությամբ կողմից համեմատում է մեր սարերի հետ,
իսկ խորության կողմից մեր ձուլերի հետ: « Յերկար գիշերներ »
վոտանավորի մեջ բանաստեղծը ապրիս է տխուր ներկայի նկարա-
գիրը. պատկերացնում է կյանքի ճանր հոգսերը, բայց այդ տխուր-
թյան հետ միասին կա նաև լավատեսություն. սպագայի նկատ-
մամբ:

Հետեւապես սխալ չի Վ. Բրյուսովը, վորը Թումանյանի
քնարը վորակում է իբրև պարթագին:

Թումանյանի լիրիկայի մեջ հատուկ տեղ են բռնում
նրա յերգիծաբանական վոտանավորները: Այս վոտանավորների
մեջ հանդես է գալիս Թումանյանի լիրիկայի մի վորոշ կողմը.
այդ այն է, վոր նրա ստեղծագործության մեջ իշխող տխուր-
թյան և ուրախության մոմենտները այստեղ իրար հետ միա-
նում են: Նա ծիծաղում է և միաժամանակ լաց է լինում:
Կամ ինչպես Գոգոլն է ասում, նա ծիծաղը արցունքի միջով
է անց կացնում: Նույն միտքը արտահայտել է նաև Բայրոնը.
ծիծաղում եմ, վորպեսպի լաց չ'լինեմ:

Հետո վոտանավորների մեջ Թումանյանը հետեւում
է Պարոնյանի ցուցմունքին: Պարոնյանն ասում է « պակա-
սության վրա լալը ամենամեծ պակասությունն է »: Ուրեմն

պետք է պակասումը միևնույն միջոցով հասնանք։
Այս էությունը թուժանյանի իրոճիան առանձնում է վորոշ տրա-
գիքական կերպարանք։

Ուն է ճաղրել թուժանյանը և ինչպես է ճաղրել.

Ամենից առաջ նրա ճաղրի մեջ կա յերկու հոգ, խիստ
լաններող թուժավոր ճաղր, վորը նա բանեցնում է հայ ժողովոր-
դի թշնամիների նկատմամբ՝ առաջին հերթին նրա մոտ ճա-
ղրված է բուրժուազիան, այնուհետեւ նա խիստ ճաղրել է
նաև հոգեվորականներին և լիկեղեցին, վորը դարձել է բուրժու-
ազիայի դասակարգային հիմնարկը։ Բայց նա ունի և համեմա-
տաբար մեղմ ճաղր։ Այս ճաղրը նա բանեցնում է բուրժու-
ազիայի տիրապետության զոհերի նկատմամբ, տվյալ դեպ-
քում հայ ժողովրդական գրողների վիճակը կապիտալիզմի
որոք. Այդ յերկու տեսակ ճաղրից ել բերենք մի բանի նմուշ-
ներ։

Թուժանյանը ճաղրում է բուրժուական մամուլը, այս մա-
մուլի մշտական թեմատիկան և ցույց է տալիս, վոր ժողովորդի
կյանքի մեջ յեղած հրատապ խնդիրները թողած բուրժուական
հայ մամուլը միաշար տերտերների և հոգաբարձուների խնդրով
է պաղղված։

Մենք քիտենք, վոր թուժանյանը բուրժուական հայ մա-
մուլը ճաղրել է վոր միայն վտանավորների մեջ, այլև իր
արձակ, հրապարակախոսական գրվածքների մեջ։ Այստեղ նա
ցույց է տալիս, վոր բուրժուական մամուլը հայ կյանքի խնդիր-
ներով քիչ է պաղղվել և յեթե պաղղվել է՝ շատ մակերեսային
մոտեցում է ցույց տվել։

Այնուհետեւ հարուստների նկատմամբ նա իր ճաղրը

խորացնում եւ «Կտակ» վտանաւորի մեջ, վորտեղ ցույց
եւ տալիս, թէ ինչպէս իր ամբողջ կյանքում առեւտուր
անող և խաբող առեւտրականը նույնի է իր վերջին շունչը
փրկելու մտահանգ եւ առեւտուր եւ անում՝ այս դեպքում նա
առեւտուր եւ անում իր աստճո հետ:

Այնուհետեւ շատ բնորոշ եւ Թումանյանի ճաղը որ-
րոշների նրաթմբած վիճակի նկատմամբ: «Յերապարք»
ճաղրական վտանաւորի մեջ նա հայ գրողներին խորհուրդ եւ
տալիս ցողնել իրենց ստեղծագործութիւնը և յերապահան հ-
րատարակել: Բուրժուական հրատարակչական ընկերութիւն-
ները ամեն նոր տարվա որացույցի հետ միասին տպում
էին նաև յերապահան և այս գործում մեծ փող ելին ստա-
նում: Այս գործը մեծ մասաւք կատարում էին հոգեւորական-
ները: Թումանյանն այս առթիւ հիշատակում եւ «Վոսկե բա-
րեկամ»-ը: Այնուհետեւ Թումանյանը ճաղրում եւ հայ գրողե-
րի հոբելյանը. բուրժուական գրողներին նյութական ճանր դե-
րության մեջ տանյակ տարիներով պահելուց և տանջելուց հետո,
յերբ գրողը հասնում է իր ստեղծագործության վերջին որերին,
մի ճաղրական հոբելյան եւ կատարում և մի քանի կոպէկ շը-
պրտում այս գրողին՝ հոբելյանի համար: Յեւ իսկապէս հոբե-
լյանը դառնում եւ, ինչպէս իր ժամանակին նկատել եւ Պատկա-
նյանը, «Մուրաչիկի թաթախ»: Այստեղ Թումանյանի ճաղը
նմանվում եւ Հակոբ Պարոնյանի այն ճաղրին, վոր նա տվել
եւ գրողների տնտեսական ճանր վիճակի մասին: Պարոնյանն
ասում եւ, վոր ինքը «Մեծապատիւ՝ մուրաչկանները» գրել
եւ գրողների ճանր տնտեսական վիճակը պատկերելու համար:

Թումանյանը այս գործերի մեջ ցույց եւ տալիս բաւական

աշխի ընկնող յերգիծաբանական տաղանդ: Այս տաղանդը մենք հետո կտեսնենք, վոր մեծ շահով յերեւում է նաև նրա աշխի գործերում, ինչպես նաև նրա պոեմաների մեջ:

Յրգիծելու հակումը Գեորգիեն համարում է առհասարակ տաղանդի առանձնահատուկ կողմերից մեկը:

Արժե տեսնել թե ինչ պայմանների մեջ է զարգացել Թումանյանի լիրիկական տաղանդը և ինչ ակունքներից է նա սնվել: Յեւ առհասարակ տեսնենք թե Թումանյանի տաղանդի զարգացման պայմաններն և առանձնահատկութիւններն վորոնք են:

Թումանյանը ծնւել է 1869 թվին: Նրա կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը ամենից առաջ մեծ զարկ են ստացել հայրենական տանը: Իր ինքնակենսագրութեան մեջ Թումանյանը պատմում է, վոր իր հայրը շուրջ չորս նվագել է յերգել գիտեր. մեծ մասամբ յերգում էր ժողովրդական բանաստեղծութեան գեղեցիկ նմուշներ, ինչպես որինակ անյոռողիին: Բայց հայրենական տան: Թումանյանը բազմական մեծ շահով մանկական տարիքում ընդհանրապէս է յեղել աշուղներով և այնուհետև ժողովրդական բանաստեղծութիւնն իր բոլոր տեսակներով պատանեկական հասակից նրան շատ է գրավել: Այնպես վոր նրա առաջին ուսուցիչը յեղել են մեր ժողովուրդը և մեր ժողովրդական պոեզիան: Դպրոցական կրթութիւնը նա նախ ստացել է գյուղում և ապա Թբիլիսի ներսեսյան դպրոցում: Նրա կրթութիւնը կիսատ է մնացել, նա դպրոցը չի ավարտել և այնուհետեւ ինքնակրթութեամբ լրացրել է իր զարգացման բացերը և դարձել իր դարաշրջանի ամենից լուսավորված և զարգացած մարդկանցից մեկը:

Յեվ հատկապես պոեզիայի ասպարեզում նա մեր ընդհանրա-
նորմանաւորը հարմարեցրել, վորոշ բարձրութեան ե հասցրել: Նաև
ուս. գիտութեան ասպարեզում նա շատ մեծ պաշարի տեր
մարդ էր: Այս բանը յերեւում է նրա քննադատական հոդ-
վածքներից, վորտեղ նա շատ հմուտ կերպով քննադատում է
Եղիշայանների, աշխարհագրագետներին, կովկասագետներին
շատ ճիշտ կերպով ցույց է տալիս այդ գիտնականների պա-
ստութիւնները:

Թումանյանի համար գրականութիւնը միշտ ել շիջեղել
եկամտի աղբյուր. նրա կենսագրութիւնից յերեւում է, վոր նա
ի քանի անգամ այլ ճառալուծութիւններ է կատարել, բայց վեր-
ի վերջո, ինչպես ասում է Մուրացանը, «նա մեղք չի ունեցել
ուելու վանապան պետերի առաջ»: Վերջի վերջո թողել է ճառա-
լուծութեան միջոցով հազ աշխատելը և իր կյանքի վերջում դար-
ել է պրոֆեսիոնալ գրող:

Պետք է առանձնապես հիշատակել յերկու հանգամանք,
որ նա ստեղծագործութեան համար խոշոր ազդակ են ճառա-
ել՝ նախ այն, վոր նա մանկական ժուռնալի մշտական աշխա-
ակից է յեղել: «Հասկեր» մանկական թերթում նա ունի
ազգայնաշատ ստեղծագործութիւններ և նրա մանկական
րականութիւնը «Հասկեր»-ի միջոցով քաղական խոշոր
արկ է առաջել: Այնուհետեւ պետք է հիշատակել նրա
աշխատակցելը «Մայրենի լեզվի» ~~դասագրքին~~, հատկապես
«Հուսաբեր»-ին, վորի հատորների մեջ պետեղվել են մեծ
աւուր Թումանյանի յերկերը: Յեվ իր ժամանակին այդ դա-
ագիրքը համարվել է լաւագոյն դասագրքերից մեկը:

Թումանյանի գրականութեան հետ կապւած գործունեու-

Բայն բնագրական պետք է հիշատակել նաև յերկու փաստ-
առաջինը՝ առ հայ գրողների միությունն է, վորը նա հիմ-
նադրեց յերկու նպատակով՝ նախ հայ գրականության ստան-
դարի բարձրացումը և ապա սկսնակ գրողների հա-
մար առնել ներքին շնորհիւ մի միջնորդ, վորոնցի այս
սկսնակ գրողները շփվելով նշանավոր գրողների հետ
գործունէան մարդել իրենց միտքը և վարձապէս իրենց
գրիչը:

Այնուհետեւ պետք է հիշատակել այս կապակցութեամբ
նաև «Հայկազյան ընկերութիւնը», վորը մտադիր էր հիմ-
նել Թումանյանը գլխավորապէս նկատի առնելով հայ գրող-
ների նյութական վատթար վիճակը «Հայկազյան Ընկերու-
թյան» նպատակը գրողներին բարձր վիճակի մէջ դնելն էր,
վորպէսզի նրանք գառնան պրոֆեսիոնալ գրողներ, շշտապեն
իրենց գործերը հրատարակելու, յերկար մշակութեան յեղ-
ժարկեն այդ յերկերը և այնուհետեւ, յերբ յերկը պատրաստ
է, գրողը տվայտանք չի ապրում, այլ այս յերկը իր քաղաքա-
կան հանձնաժողովի միջոցով հալանութիւն է ստանում և
հրատարակվում, իսկ գրողին տրվում է վորոշ հոնարար:

Այս ընկերութիւնը մնաց Թղթի վրա և այլ կերպ ել նա
չէր կարող լինել: Գրողները բուրժուական աշխարհում չէին
կարող այն ապահովութիւնն ունենալ, ինչ վոր այսօր խորհրդա-
յին աշխարհում խորհրդային գրողներն ունեն:

Պարոնյանը Պոլսի հայ գրողների վիճակը ծաղրելով ցույց
է տալիս, թէ յերբ գիրքը պատրաստ է, նա գրողն արդեն
սկսում է մտքապկանութիւնը, որա նրա գուռը ձեռնել, վոր-
պէսզի մեկենաս գանի իր յերկը հրատարակելու համար:

Պարոնյանն այս կապակցութեամբ ասում է « քիչ է մնում, վոր
գրողը մանի յեղեղեցի և գանձանակ պատեցնի իր պատրաս-
տի յերկը հրատարակելու համար:

Թումանյանն իրեց բանաստեղծ- քննդատ շատ խստապա-
հանջ էր ուրիշների նկատմամբ. որինակ՝ նա վոշնչացնող քնն-
դատութեան է յենթարկել « Մարտի մեջ Պետրոս Մոնոպոլիսին:
Ինքը, Թումանյանը շատ խստապահանջ է նաև իր նկատմամբ:
Թումանյանի տաղանդի առանձնահատկությունն այն է, վոր նա
շատ շուտ է վարդապել՝ դեռ 16-17 տարեկան հասակում նա
տպել է իր կարեւոր գործերից մի քանիսը, որինակ՝ այնպիսի
գործեր, ինչպիսիք են « Ծովն ու կատուն », « Հին որհնությունք »:

Բայց Թումանյանն այն գրողներից է, վոր շարունակա-
բար առաջ է գնացել և իր յերկերը վարդապել է նախորդ
քայլերի նկատմամբ: Նա, ինչպես ասացինք, խստապահանջու-
թյուն հայտնաբերել է նաև իր նկատմամբ: Նա գել է մոտա-
փոքապես 35 տարի և նրա յերկերի տարբեր հրատարակություն-
ները, յերթ մեկից աչքի առաջ ունենանք, կտեսնենք, թե
ինչպես են վարդանում նրա մոտ այդ յերկերը: Կարճես թե նրա
յերկերը մեկը մյուսի նկատմամբ մի սանդուխքով բարձրա-
նում է միշտ դեպի վեր: Նա իր բանաստեղծությունների
ժողովածուները հրատարակել է հետևյալ տարիներին՝

Բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն հրատարա-
կել է 1890 թ. Դեկտեմբերի ժողովածուն՝ 1892 թ.: Այնուհետև
իր կենդանության ժամանակ հրատարակվել են նրա յեր-
կերի յերեք ժողովածուն: Լիակատար յերկերի ժողովածուն
հրատարակվել է 1903 թ. Թիֆլիսում, յերկրորդը՝ 1908 թ.
Երգվում և յերրորդը՝ նրա մահվանից քիչ առաջ՝ 1922 թ.

Պոլսում:

Յեթե դուք այս խողովածուները աչքի առաջ ունենաք, կտեսնեք, Վոր նա ինքը խառապահանջ արվեստագետ է յերել: Պուշկինի այն խոսքը, Վոր « քո դատավորը դու ինքդ ես », Թումանյանը լիակատար շափով և հասկացել է և ցործադրել: Ժամանակի ընթացքում նա մշակել է իր գործերը: Վաղ միայն աշխատել է բովանդակությունը ցայտուն դարձնել, այլև այս բովանդակությունը վոճական առումով ավելի կոնկրետ դարձնել: Նույնիսկ շատ դեպքերում վորևէ բառ փոխելով՝ դուք տեսնում եք, թե ինչպես Թումանյանը հմուտ վարպետի պես կարողանում է իր յերկը դարձնել շատ ավելի արժեքավոր:

Թումանյանի մոտ, ինչպես և Պուշկինի մոտ, ձեռագիրը միշտ ավելի յերկար է քան տպագիրը: Այսինքն՝ նա իր վրոտ-նավորները մի քանի անգամ մշակման է յենթարկում՝ այս կամ այն քառատողը հանելով: Որինակի համար՝ « Գութանի յերգ » վրոտանավորը. տարբեր տպագրությունների ժամանակ նա մշակման է յենթարկել, յեթե դուք նրա կրճատումները վերցնեք, կտեսնեք, Վոր նրա կրճատված քառատողերի մեջ կան այնպիսիները, վորոնք լավ են, բայց վորովհետև խանգարում են գրվածքի ամբողջականությանը, այնուամենայնիվ նա վերցնում և կրճատում է: Այդպես էլ՝ նա անխնայե բառերի նկատմամբ: Շատ կարեվորե նշել, նրա « Ախ Բամար »-ը այս տեսակետից: Յերկու տարբեր հրատարակություններ իրար հետ համեմատելով՝ տեսնում ենք, թե Թումանյանն ինչքան շատ է աշխատանք կատարել՝ վոճի, լեզվի նկատմամբ: Որինակ՝ առաջին հրատարակության մեջ նա գրել է « Զրերը ճեղքում », յերկրորդ հրատարակության մեջ նա

բարձրել է՝ « զբերը հազարում », վերաբերել՝ այս արտահայտությունը շատ ավելի հողովորդական է և պատկերավոր :

Թուժանյանի լիրիկական ստեղծագործության պսակը կապում են նրա քառյակները : Նա քառյակները գրել է մեծ մասամբ իր կյանքի վերջում և սրանց մեջ նա խորացրել է իր կյանքի փիլիսոփայությունը իր բարձր կենսական փորձեր և իմաստությունը : Այլև քառյակների մեջ տվել է իր բարձր վարպետությունը, կարճ խոսքի կուլտուրան նրա մոտ դարձել է գեղարվեստական բարձր արժանիք : Քառյակները մեծ մասամբ գրված են 1916 - 1922 թվականներին : Քառյակները 70-ի շափ են :

Այժմ տեսնենք, թե վորն է այդ քառյակների թեմատիկան և Թուժանյանի արվեստն այդ քառյակներում : Նա քառյակներն սկսել է գրել համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, այն եպոխայում, յերբ իմպերիալիստական բուրժուազիան ամբողջ աշխարհը դարձրել է մի կատարյալ ապանգանոց, յերբ մարդկային ծաղիկը, նրա յերիտասարդությունն ամբողջապես վոչնչացվում էր հարուստների համար շուկաներ վաճառելու համար : Տե՛ղ ահա այս իմպերիալիստական մարդկերական դարաշրջանում Թուժանյանը բարձրացնում է հումանիզմի դրոշակը :

Նա իր քառյակների մեջ պաշտպանում է այն տեսակետը, թե՛ գործոն մարդասիրությունը, բարձր հումանիզմը պետք է հակադրվի բուրժուազիայի պատերազմասիրական բարբարոսությանը : Այս մտայնությունը նա խորացրել է յերկու նշանավոր քառյակներում : Առաջին քառյակն է՝

Ե՛ր հավք վարկի յես մի որ .

Թաւ քնաց վիրաւոր
Թաղում է միջո իմ մաքում,
Թեպը արնոտ ու մոլոր:

Յերկրորդ քառյակի մեջ Թումանյանը այն միտքն է հայտնում, վոր կյանքի մեջ քառք լալ է տեսել: Այս միտքը արտահայտել է նաև Վահան Տերյանը իր ստեղծագործության մեջ: Նրա մահվանից քիչ առաջ գրված վոտանալորի մեջ գրված է « Մնաք բարով ասում եմ յես բոլոր մարդկանց շար ու բարի »:

Քառյակների թեմատիկայի մյուս խնդիրը, սա պայթիքի մեծ: Թումանյանը գիշատիչ բուրժուալիային հակադրում է իր հումանիստական փիլիսոփայությունը: Նա տալիս է սեփականատիրական աշխարհի զարգացման աստիճանական տեսությունը և գտնում է, վոր մարդը մնացել է ելի արնոտ մարդակեր: Իմպերիալիստների ռազմատենչ շահատակություններին հակադրում է իր սոցիալական ուտոպիան, հաշտ ու խաղաղ մարդկությունը, այն ժամանակը, յերբ սարդը կաշխատի և իր աշխատանքի արդյունքը կվայելի:

Համաշխարհային պատերազմի վերջին շրջանում Անդրկովկասը դառնում է գերմանական և անգլիական կապիտալիստների շահագործման մի վայրը, այդ հանգամանքը նկատի առնելով՝ Թումանյանը հայտնում է իր հակակրանքը կապիտալիզմի դեմ: Արեւմտյան Յեզրուպայի կապիտալիստներին նա անվանում է վոսկու և մեքենայի ստրուկներ, վորոնք ցանկանում են Արեւելքը գաղութացնել այնպես, ինչպես մի ժամանակ նա ցարիկի դեմ էր ծառանում, վոր ցարիկը Անդրկովկասը դարձրել է մի գաղութ, այնպես էլ համաշխարհային պատերազմից հետո վախե-

նում եւ, վոր Երեւմտայեցոյական գիշատիչների ձեռքի տակ
րեկների աշխատավոր ժողովուրդը:

Թումանյանի քառյակների մեջ շատ նշանավոր և և մի այլ
թեմա՝ բնությունը և բնության պաշտամունքը: Թումանյանը
բնության հետ կապում է գյուղը, գյուղական աշխատավորու-
թյունը, աշխատավոր ժողովրդի առօրյա կենցաղը և համեմա-
տում է այս բնությունը քաղաքում բնակալած բուրժուական
հասարակության հետ: Քաղաքը հանդես է բերում վորպէս
մի անիրաւ աշխարհ, ինչպէս նա ասում է «Գիքոր»-ի մեջ:

Մուրաչանի պէս նա հակադրում է իրար կապիտալիստա-
կան քաղաքը և գյուղը իր աշխատավոր գյուղացիութեամբ:
Նրա համակրանքը վերջինիս կողմն է:

Քառյակների մեջ նա մեծ խանդավառութեամբ յերգում է
հայրենի տունը, իր Լոռին, ուր հանգում իրեն սպասում է
արտուարիկը:

Հեղափոխութիւններից հետո գրած յերկերի մեջ աչքի յէ ընկ-
նում նրա ջերմ վերաբերմունքը դեպի կիներ և նրա ազատագը-
րումը: Նա յերգում է ազատագրված անկախ կնոջը, վորը հեղա-
փոխութեան միջոցով փոխել է իր շղթաները: Այն շղթաները,
վորոնց մասին նա այնքան դառնութեամբ խոսում է իր «Մարտի»
մեջ, «Անիծած հարսի» մեջ և այլն:

Ինչ արժեք ունի քառյակների արվեստը: Ամենից առաջ Թու-
մանյանը գնահատել է ինքն իրեն: Քրանքենն ասում է, վոր
«Խոսքի սեղմ ձեպն ամենից մնայունն է» և Թումանյանն իր
քառյակների մեջ այս սեղմութիւնը տալել է առանց կաշկան-
դելու միտքը: Կա սեղմութիւն, վորը հիշեցնում է վորոշ նի-
ւար մարդկանց հիվանդագին վիճակը, Թումանյանի սեղմու-

Յյուր , սա ստեղծագործական առողջութեան վիճակ է և մտքի ու ձեւի զուգորդում , ներդաշնակ - միացում : Այս բանը գիտակցել է ինքը Թումանյանը և իր ստեղծագործութիւնների նկատմամբ խստապահանք վիճելով հանգերն ինքն իր մասին ասում է .- « յես յեղել եմ , կամ և կմնամ » :

Սա նշանակում է , վոր ինքը գնահատում է իր գործը , վորը հայ գրականութեան մշտենընտանի կապիտալն է , ինչպես կասեր Բելինսկին :

Իր արվեստը վարդապետելիս քառյակների մեջ Թումանյանն որտագործել է վուշ միայն մեր միջնադարյան տաղերգուների , այլև Արեւելեյան մեր հարեւան ժողովուրդների կլասիկական բանաստեղծներին : Ինքը , Թումանյանը խոստովանել է , վոր Պուշկինից և Լերմոնտովից հետո յես յերեսս դարձրել եմ դեպի Արեւելք : Նա որտագործել է այդ բանաստեղծներին , ինչպիսիք են՝ Խայամը և Խաֆանը , վորից վորոշ շափուշ նա ալրվել է և մի բանի բաներ թարգմանել է :

Քառյակների մեջ Թումանյանն հանդես է գալիս վորպես մի բանաստեղծ , վոր ինչ բանի վոր ձեռք է տալիս , դարձնում է գեղարվեստական խոշոր արժեք : Այսպիսի մի բան ասել են Պուշկինի մասին ռուս քննադատները , մանավանդ Բելինսկին , վոր ասել է թե՛ սովորական կյանքի ամեն մի յերեւոյթը , վորին Պուշկինը նայում է , այս յերեւոյթը դառնում էր բանաստեղծութիւն :

Քառյակները հերքում են Յուրի Կենելովսկու այն կարծիքը , թե Թումանյանի արժեքը միայն տեղայնութեան մեջ է :

IV

Յերկրորդ ժանրը, վոր բանեցրել է Թումանյանը, սա-
նրա եպիկան է, եպիկական գործերը: Ինքը Թումանյանը
պնաստել է իր այդ գործերը, գրելով Յուրի Վեսելովսկուն,
թէ « Առաջին անգամ իմ պոեզիայի մեջ յերգվել է մեր
ժողովուրդը և մեր բնությունը »:

Այս ասելով նա ուշուժ է հակադրվել Գամառ Բաթրայա-
յին և Շահապիյին, վորոնց վերաբերյալ նա, ինչպես ասել
ենք. այն կարծիքն է հայտնել թէ « Գամառ Բաթրայայի և
Շահապիյի յերգերի մեջ յես չեմ պտւմ մեր դաշտերի և
արտերի բուքմունքը »:

Ինչ առանձնահատկություն ունեն Թումանյանի եպիկա-
կան գործերը: Թումանյանը տվել է այնպիսի եպիկական գործեր,
վորոնց մեջ ամենից առաջ յերկայացրել է հայ կյանքի վո-
րորդ եպոխտն՝ սրանով հայտնած լինելով իր գնահատությունը F
և դատաւիճիւն այդ եպոխտի մասին: Ուրեմն նա տվել է
վորորդ որբյեկտիվ - առարկայական աշխարհ և այնուհետեւ իր
անձնական սուբյեկտիվ վերաբերմունքն այս աշխարհի նկատ-
մամբ:

Վաղերից Բրյուսովն եպիկական պոեզիայի մասին այն կար-
ծիքն ունի, վոր այստեղ բանաստեղծն ավելի շատ հանդես է
տեսնում արտաքին աշխարհի բնութագիրը: Եպիկոսը տալիս է
աշխարհի, որբյեկտիվ իրականութիւնը, ասում է Բրյուսովը,
իսկ լիրիկոսը տալիս է բանաստեղծի անձնականութիւնը, այն
անձնական պատուհանը, վորի միջոցով նա նայում է դու-
րի աշխարհին:

Թումանյանը տվել է և եպիկական և լիրիկական պոե-

ճաներ: Եպիփանիան պոեմաների նյութը: Նա առնում է կամ
ժամանակակից կյանքից՝ որիմակ «Անուշը» «Մարտն» «Էո-
պեյի Սաքոն» կամ առնում է պատմական լեգենդական աշ-
խարհից՝ որիմակ «Աստուծոյի Դավիթը» «Թմկաբերդի պոսմը»
«Փարվանա» և այլն: Բայց այս եպիփանիան պոեմաներից
Թումանյանը գրել է Նաև լիրիկական պոեմա ժամանակակից
կյանքից «Պոետն ու Մուսան» վորն ունի նույնքան մեծ գրա-
կան արժեք, ինչպես Թումանյանի մյուս պոեմաները:

Ամենից առաջ պետք է նկատենք, վոր Թումանյանն
իր պոեմաներով հերքել է այն սխալ կարծիքը, վոր նրա մա-
սին արտահայտված է յեղել: Մենք վերելում տեսնեք, վոր
քննադատներից վոմանք նրան համարել են անցյալը մեծա-
րող. բայց նրա ստեղծագործություններում անցյալի մեծա-
րանք չի նկատվում: Թումանյանն իր գլուխ գործոց «Անուշ»
պոեմայում ճառանում է աղաթի դեմ, անցյալի այն ծանր
լծի դեմ, վորը մեծապես կրում եր կինը: Մի աղաթ, վորից
հենց այս նույն պոեմայում ծագում են մարդասպանություն
և խեղագործություն:

Կնոջ ծանր դրությունը նա տվել է Նաև «Մարտ»-ի
և «Անիծած հարս» գործերում: «Մարտ»-ի տրագեդիայի
մեջ նա ձաղկել է անչափահաս ամուսնությունը՝ 9 տարեկան
Մարոյին ամուսնացնում են աժդահա Կարոյի հետ: Թու-
մանյանը տալիս է այս մանկական տրագեդիան և միա-
ժամանակ սեվ գիծ է քաշում այդ սովորությունը պահ-
պանող յեկեղեցու և կրոնավորների վրա: Կնոջ ստրկու-
թյունն է տալիս և «Անիծած հարս»-ի մեջ:

Պուք գիտեք, վոր հարսի և կեսրող փոխհարաբերու-

նում է, զոր Երեմիայի Երուսաղեմի գիշատիչների ձեռքի տակ
ընկնի աշխատավոր Ժողովուրդը:

Թումանյանի քառյակների մեջ շատ նշանավոր և և մի այլ
թեմա՝ բնությունը և բնության պաշտամունքը: Թումանյանը
բնության հետ կապում է գյուղը, գյուղական աշխատավորու-
թյունը, աշխատավոր Ժողովրդի առօրյա կենցաղը և համեմա-
տում է այս բնությունը քաղաքում բնակալած բուրժուական
հասարակության հետ: Քաղաքը հանդես է բերում վորպես
մի անիրավ աշխարհ, ինչպես նա ասում է «Գիքոր»-ի մեջ:

Մուրացանի պես նա հակադրում է իրար կապիտալիստա-
կան քաղաքը և գյուղը իր աշխատավոր գյուղացիությամբ:
Նրա համակրանքը վերջինիս կողմն է:

Քառյակների մեջ նա մեծ խանդավառությամբ յերգում է
հայրենի տունը, իր Լուսին, ուր հանգում իրեն սպասում է
արաուտիկը:

Հեղափոխությունից հետո գրած յերկերի մեջ աչքի յե ընկ-
նում նրա ջերմ վերաբերմունքը գեպի կիճը և նրա ապաստա-
քումը: Նա յերգում է ապաստաքված անկախ կնոջը, վորը հեղա-
փոխության միջոցով փոքել է իր շղթաները: Այն շղթաները,
վորոնց մասին նա այնքան դառնությամբ խոսում է իր «Մարտի»
մեջ, «Անիծած հարսի» մեջ և այլն:

Ինչ արժեք ունի քառյակների արվեստը: Ամենից առաջ Թու-
մանյանը գնահատել է ինքն իրեն: Երանիքնն ասում է, զոր
«Խոսքի սեղմ ձեզն ամենից մնայունն է» և Թումանյանն իր
քառյակների մեջ այս սեղմությունը տվել է առանց կաշկան-
դելու միտքը: Կա սեղմություն, վորը հիշեցնում է վորոշ նի-
հար մարդկանց հիվանդագիրն վիճակը, Թումանյանի սեղմու-

Յիսուսը, սա ստեղծագործական առողջության միակն է և մտքի
ու ձեւի պողոտան, ներդաշնակ միացում: Այս բանը գիտակ-
ցել է ինքը Թումանյանը և իր ստեղծագործությունների նկատ-
մամբ խոստապահանք լինելով հանդերձ ինքն իր մասին ասում
է. — «յես յեղել եմ կամ և կմնամ»:

Սա նշանակում է, վոր ինքը գնահատում է իր գործը, վորը
հայ գրականության մշտենդելնական կապիտալն է, ինչպես կասեր
Բելինսկին:

Որ արվեստը վարդապետիս քառյակների մեջ Թումանյանն
ոգտագործել է վոր միայն մեր միջնադարյան տաղերգույնե-
րին, այլև Արեւելւյան լճեր հարեւան ժողովուրդների գլխա-
կական բանաստեղծներին: Ինքը, Թումանյանը խոստովանել է,
վոր Պուշկինից և Լերմոնտովից հետո յես յերեսս դարձրել եմ
դեպի Արեւելք: Նա ոգտագործել է այդ բանաստեղծներին,
ինչպիսիք են՝ Խայամը և Խաքամը, վորից վորոշ շափու՝ նա
ազդվել է և մի քանի բաներ թարգմանել է:

Քառյակների մեջ Թումանյանն հանդես է գալիս վորպես
լի բանաստեղծ, վոր ինչ բանի վոր ձեռք է տալիս, դարձը-
նում է գեղարվեստական խոշոր արժեք: Այսպիսի մի բան ասել
են Պուշկինի մասին ռուս քննադատները, մանավանդ Բելին-
սկին, վոր ասել է թե՛ սովորական կյանքի ամեն մի յերե-
վույթը, վորին Պուշկինը նայում է, այս յերեվույթը դառնում
էր բանաստեղծություն:

Քառյակները հերքում են Յուրի Վեսելովսկու այն կար-
ծիքը, թե Թումանյանի արժեքը միայն տեղայնության մեջ է:

IV

Յերկրորդ, եւերը, վոր բանեցրել է Թումանյանը, սա նրա եպիկան է, եպիկական գործերը: Ինքը Թումանյանը գնահատել է իր այդ գործերը, գրելով Յուրի Վեսելոգուկուն, թէ « Առաջին անգամ թմ պոեզիայի մեջ յերգվել է մեր ժողովուրդը և մեր բնությունը »:

Այս ասելով նա ուշում է հակադրվել Գամառ Բաթրիկային և Շահապիկին, վորոնց վերաբերյալ նա, ինչպես ասել ենք այն կարծիքն է հայտնել թէ « Գամառ Բաթրիկայի և Շահապիկի յերգերի մեջ յես չեմ պտւմ մեր դաշտերի և արտերի բուրմունքը »:

Ինչ առանձնահատկութիւն ունեն Թումանյանի եպիկական գործերը: Թումանյանը տվել է այնպիսի եպիկական գործեր, վորոնց մեջ ամենից առաջ ներկայացրել է հայ կյանքի վորոշ եպոխան՝ սրանով հայտնաւծ լինելով իր գնահատութիւնը և դատաւիճիւնն այդ եպոխայի մասին: Ուրեմն նա տվել է վորոշ ոբյեկտիվ - առարկայական աշխարհ և այնուհետեւ իր անձնական սուբյեկտիվ վերաբերմունքն այս աշխարհի նկատմամբ:

Վաւերից Բրյուսովն եպիկական պոեզիայի մասին այն կարծիքն ունի, վոր այստեղ բանաստեղծն ավելի շատ հանգես է բերում արտաքին աշխարհի բնութագիրը: Ապիսմը տալիս է աշխարհի, ռեյեկտիվ իրականութիւնը, ասում է Բրյուսովը, իսկ լիրիկմը տալիս է բանաստեղծի անձնականութիւնը, այն անձնական պատուհանը, վորի միջոցով նա նայում է դրսի աշխարհին:

Թումանյանը տվել է և եպիկական և լիրիկական պոե-

ժաներ: Եպիկական պոեմաների նյութը նա առնում է կամ
կամանակակից կյանքից՝ որինակ «Անուշը» «Մարտ» «Էո-
սեցի Սաքոն» կամ առնում է պատմական լեգենդական աշ-
խարհից՝ որինակ «Սասունցի Դավիթը» «Թմկաթերգի առումը»
«Փարվանա» և այլն: Բացի այս եպիկական պոեմաներից
Թումանյանը գրել է նաև լիրիկական պոեմա ժամանակակից
կյանքից «Պոեմն ու Մուսան» վորն ունի նույնքան մեծ գրա-
կան արժեք, ինչպես Թումանյանի մյուս պոեմաները:

Ամենից առաջ պետք է նկատենք, վոր Թումանյանն
իր պոեմաներով հերքել է այն սխալ կարծիքը, վոր նրա մա-
սին արտահայտված է յեղել: Մենք վերեվում տեսանք, վոր
քննադատներից վոմանք նրան համարել են անցյալը մեծա-
րող. բայց նրա ստեղծագործություններում անցյալի մեծա-
րանք չի նկատվում: Թումանյանն իր գլուխ գործոց «Անուշ»
պոեմայում ծառանում է ադաթի դեմ, անցյալի այն ծանր
լծի դեմ, վորը մեծապես կրում եր կինը: Մի ադաթ, վորից
հենց այս նույն պոեմայում ծագում են մարդասպանություն
և խելագարություն:

Կնոջ ծանր դրությունը նա տվել է նաև «Մարտ»-ի
և «Անիծած հարս» գործերում: «Մարտ»-ի տրագեդիայի
մեջ նա ձաղկել է անչափահաս ամուսնությունը՝ Զ տարեկան
Մարոյին ամուսնացնում են աժդահա Կարոյի հետ: Թու-
մանյանը տալիս է այս մանկական տրագեդիան և միա-
ժամանակ սեվ գիծ է քաշում այդ սովորությունը պահ-
պանող յեկեղեցու և կրոնավորների վրա: Կնոջ ստրկու-
թյունն է տալիս և «Անիծած հարս»-ի մեջ:

Դուք գիտեք, վոր հարսի և կեսրոջ փոխհարաբերու-

Բյան հարցը մե գյուղական գրականութեան կարեւորագույն
թեմաներից մեկն է յեղել: Դուք գիտեք, վոր Ադելյանն այս
մասին գրել է և տվել է յերիտասարդ սերնդի պայքարն այս
հարսի և կեսուրի փոխհարաբերութեան մեջ: Թումանյանն
«Անիճաճ հարս»-ի մեջ վոր թե մեծարուժե անցյալը, այլ
տալիս է նոր, թարմ սերնդի կրած վրկանքները դեպի ան-
ցյալը նայող պառավի կողմից:

«Հոռեցի Սաքո»-յի մեջ ել Թումանյանը դարձյալ
մտրակում է բոլոր նախապաշարումներն, պառավների հերհյու-
րած բոլոր սնոտիապաշտութիւններն և թե ինչպե՛ս Սաքոն
չոհ է դառնում այս բոլոր նախապաշարումներին: «Հոռեցի
Սաքո»-յի պատմութիւնը յեվս վոր մի հիմք չի տալիս մը-
տաճելու, վոր Թումանյանի համակրանքն անցյալի վատթար
կողմերի նկատմամբ կտ: Ընդհակառակը Թումանյանը շատ
պարզորոշ կերպով միշտ հայտնում է իր բացասական վերա-
բերմունքը դեպի հետամնաց անցյալը:

Թումանյանի պոեմաների նկատմամբ բուրժուազան
քննադատութիւնը մի շարք տեսակետներ է հայտնել,
վորը մենք պետք է հաշվի առնենք և գնահատենք:

Թումանյանի պոեմաների գեղարվեստական թերութիւնը
համարվել է հենց նոր հիշված «Հոռեցի Սաքո»-յի խելա-
դարութիւնը Լեոն գտնում է, վոր այնպես, ինչպես Սաքոն
է դուրս բերված, հաւանական և համոզիչ չէ: Նա առա-
ջարկում է, վոր Սաքոն դեմերի հետ կռվեր և հետո պար-
տըվեր, թե չէ այնպես ինչպես վոր Թումանյանն է պատկե-
րացրել, ասում է Լեոն, սա ծիծաղելի չէ, պարզապես Սա-
քոն մի վախկոտ է:

Պետք է ասենք, Վոր Թումանյանի գեղարվեստական
մեթոդն այնպես է, Վոր նա չուէ թե աշխատում է յերեւոյթ-
ները ճիշտ, կերպով տալ, այլ աշխատում է ճշմարտութիւնը
տալ ներքին ճշմարտութիւն: « Լուսնի Սաքուն » այս իմաս-
տով տիպ է և դարավոր նախապաշարումների մի զոհ. և այս-
պիսի զոհեր նկարագրում է Թումանյանը նաեւ իր այլ գործե-
րի մէջ:

Ի հարկէ յերթ մենք վերցնենք « Սաքուն » արտաքին
կողմից նրա վիթխարի ֆիզիկականի կողմից, այն Վոր նրա
մասին հեղինակն ասում է « Կասես մի կաղնի լինի » յերթ
վերցնենք այն հանգամանքը, Վոր ինչպես բանաստեղծն է
ասում « Սարի սովոր է » յերթ այս կողմից վերցնելու վի-
նենք յերեւոյթը պետք է մեզ թվա բացառիկ: Բայց իւրե-
դիրն այն է, Վոր այս բացառիկ յերեւոյթը Թումանյանի
մոտ գեղարվեստորեն դարձել է համոզիչ: Յեւ Թումանյանը
ցույց է տվել, Վոր նախապաշարումն այնպիսի մի ուժ է,
Վոր յերբեմն կարող է մարդու ուղեղը մթաքնել և մար-
դուն քարձնել իրեն ստրուկ: Իսկ նախապաշարումների այս
ուժ լինելը մենք գիտենք Վոր միայն մեր գրականութիւնից,
այլև Արեւմտա-յեւրոպական գրականութիւնից: Նշանավոր
Իսպանացի վիպասան Բլասկո Իքսենսոն ունի մի ցեպող վեպ,
Վորը շատ բնորոշ վերնագիր ունի « Մեռելները հրամայում են ».
այստեղ նշանավոր վիպասանը ցույց է տալիս թե ինչպես կեն-
դանի մարդու վրա այս մեռելների արագիցիան դառնում է
մի կապանք և կաշկանդում նրան: Տալիս է մի սիրահար զույ-
գի պատմութիւն, Վոր զոհվում է այս արագիցիային:

Պետք է ասենք, Վոր « Լինուշ »-ի մէջ ել նրա ռեալիզմը

բովանդակապէս չի գնահատւած: «Անուշա-ի մեջ ցույց են տրուել ոսմանական կառոններ, եղիւր - որինպէս այն հատվածը յերբ Թումանյանը նկարագրում է Մոսիի ձեռքով մարդի սպան-վելը և նրանից հետո ձորի մեջ արյան գետ հոսելը: Այստեղ եւ պետք է ասենք, վոր արտաքին ճշտութիւններ յետ մենք վերցնելու փնտթ, յերեկոյսը կարծես թէ ռեալիստի հետ գործ չունի: Վորովհետեւ մի մարդու սպանութիւնից մի քանի կաթիլ արյուն կառաջանա, իսկ նրանից չի կարող գետի թըշուղ ու վըշուղ առաջանալ:

Իսկ Թումանյանն արտաքին ճշտութիւնը չի աչքի առաջ ունենում, այլ տալիս է ներքին ճշմարտութիւնը: Այն հանրա-մանքը, Վոր Սարուն և Մոսին մտերիմ ընկերներ են, սա գեղար-վեստական խոշոր աշտեք է պոետի համար: Այն վոր Սարուն և Մոսին շատ սիրով ընկերներ են, շատ մոտիկ, շատ անկեղծ զգացմունքներով իրար հետ կապված, գրեթէ յեղբայրներ և գյու-ղացիք սովոր են միշտ նրանց իրար մօտ տեսնել, և ինչպէս ասում են մեկը մյուսի համար կյանքը չ'իսնայեն, հանկարծ այս ընկերները թշնամանում են և հանկարծ սկսում են իրար ատել: Հոգեբանորեն սա այնպիսի մի ապշեցուցիչ յերեկոյսք է, իսպառված, հանկարծակի վոր խղովրդական հայացքի մեջ առ-դացնում է տհազին բեկում և տպագորութիւնն ուժեղանում է: Յեզ փաստ է դարձնում գրեթէ անհաւատալին: Այս անհաւա-տալիութիւնը բղրում է նաև հեղինակի հիպոթէզիկից / շա-հազանցութիւն /: Անհաւանական են համարել նույնպէս Թա-մուրի կնոջ արարքը՝ բերքը շահին հանձնելուց հետո Թաթուրի կնոջ կոպիտ պատասխանները:

Այստեղ պետք է ասենք, վոր ճշտութիւնը և ճշմարտութիւն-

ներն իրար հակադրում են: Յեթե ճշտության կողմից խնդրին նայելու լինենք ահա առաջիկային, վոր մի կին հրապարակի մի տղամարդով և առաջին անգամ նրան հանդիպելու ժամանակ, մինչ այդ արած իր գոհաբերությունը և չիք դարձնի: Բայց այստեղ կա մի կարեւոր խնդիր, սա այն է վոր Շահն իր հարցումով կարծես թէ մատը դնում է այն վերքի վրա, վոր Թաթուլի կնոջ համար վերին աստիճանի անախորժ է: Ինչպէս «Մարո»-յի պատմության մեջ անպես էլ այստեղ Թումանյանը հանգես է գալիս իբրեւ չուրք հոգեբան:

Մինչդեռ լիքերալ քննադատությունը նկատել է, վոր Թումանյանը հերոսուհու հոգեբանությունը չի լուսարանել, մենք տեսնում ենք վոր «Մարո»-յի պատմության մեջ Թումանյանը հոյակապ փերպով տվել է մանուկի հոգեբանությունը, վորին նա խոսեցնում է մի շատ աչքի ընկնող մանկական լեզվով, վորով և նրա ներքին աշխարհն է ցուցադրում՝ շատ հաջող կերպով:

Հետո նկատել են, վոր «Մարո»-յի պատմության մեջ Թումանյանն անտարբեր մի հեղինակ է, վոր նա դեպքերը նրկարագրում է շատ սառնասիրտ կերպով և վորեւէ վերաբերմունք չի ցույց տալիս: Մինչդեռ մենք տեսնում ենք, վոր Թումանյանի պոեմաներից ամենից կարեւոր առանձնահատկությունն այն է, վոր հեղինակն այստեղ վորոշ չափով ներկայ է. և իր ներկայությունը նա չի թաքցնում և ջերմ սրբտազին վերաբերմունք է ցուցաբերում: Որինակ - «Մարո»-յի նկատմամբ նա վերին աստիճանի սուկայ է: Այն խոսքով, թէ «Մեռալ գնաց մեր Մարոն» ցույց է տալիս, վոր հեղինակն անտարբեր չէ, վոր նրա սառնասիրտ թվացող եպիկական նրկարագրության մեջ կա վորոշ տաք լիրիկա:

Թումանյանի ռեալիստական առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, Վոր Նա իր պոեմաների մեջ տալիս է առաջին տիպեր, վորոնց նախատիպերը Նա ուսումնասիրել է սովորական, առօրյա կյանքի մեջ:

Գրական քննադատության մեջ մինչեւ այսօր էլ մի վեճ դեռ գոյություն ունի այս խնդրի առիթով, թե հեղինակների տիպերն ուսումնասիրելիս արժե՞ ի նկատի ունենալ այն նախատիպերը, այսինքն այն առանձնավորությունները, վոր աչքի առաջ են ունեցել հեղինակը՝ Նախքան իր գեղարվեստական տիպը կերտելը: Վումանք դա համարում են ավելորդ աշխատանք: Որինակ ինչպես ասում է հայտնի գրող Վերեսայեվը՝ տիպն ուսումնասիրելուց հետո այլևս կարիք չկա հետաքրքրվելու թե վոր մարդուն է նկատի ունեցել հեղինակն իր այդ տիպը կերտելիս:

Ճայց կա և սրա հակառակ կարծիքը, վորը գտնում է, վոր հեղինակի գեղարվեստական լաբորատորիան ուսումնասիրելու համար շատ կարեւոր է նրա տիպի նախատիպն ուսումնասիրել, վորովհետև այդ դեպքում հնարավոր է լինում նրա գեղարվեստական արհեստանոցի մեջ կատարած աշխատանքի արժեքը և նշանակությունն էլ ավելի պարզել:

Որինակ վերցնենք «Հառաչանք» պոեմը: Թումանյանն այստեղ տվել է Չատինի տիպը: Ինչպես յերեվում է Թումանյանի մասին յեղած հիշողություններից՝ մեր խողովրդական թանաստեղծն այս տիպը կերտելուց առաջ յերկար տարիներ ուսումնասիրել է հատկապես գյուղական շարժումները՝ Անդրկովկասում, մանավանդ իր Տենգրավայր հոռում: Յեւ Չատինի տիպը կերտելուց Նա նկատի յե առել Գուրուռանց տղաների յելույթը՝ վաղխառունների յեմ Նման մի պատ-

մութիւն եւ արեւ ե վրժանես Փափայանն իր « Զոչո քար »-ի մեջ : Սողոմոնի և իր յեղբայրների յելույթը Հաբեթ աղայի դեմ :

Մենք տեսնում ենք . Վոր թե Զատին և թե Սողոմոնի ու յեղբայրների գործունեությունն ողջկամ ե ցարական կառավարության դեմ , իսկ ցարական կառավարությունն իր պաշտպանության տակ ե առնում մի կողմից թափառներին , մյուս կողմից վաշխառուներին . կառավարությունը հետապնդում ե այս ըմբոստացողներին և նրանք զաշաղ են ընկնում :

Մի այսպիսի , ռազաղության դեպք տպել ե Նան մեր գրականության մեջ Հապարոս Աղայանը իր « Յերկու քույր » վեպում , վորտեղ Արգումանը զաշաղ ե ընկնում :

Մենք տեսնում ենք թե Թումանյանն ինչպես ե իր գրական գործերի նկատմամբ զգուշ յեղել , յերկար տարիների տառիների հետապնդությունից , ուսումնասիրությունից հետո միայն նա տպել ե իր գեղարվեստական յերկերը : իր գործերի մեջ ավելի ուշադիր վերաբերմունք ե ցույց տպել դեպի կյանքի փաստերը և առաջին պլանի վրա յե դրել հենց այս փաստերի ճիշտ նկարագրությունը :

Այնպես Վոր նրա մասին յեղած այն բնորոշումը , վորնա լեռան յերգիչ ե և մարդու պատկերացման մեջ նա անկոր ե միանգամայն իրականությանը չի համայնատասխանում : Նրա գործերի մեջ լեռները մի ֆոն են , վորի վրա նա նկարագրում ե հասարակական կյանքի իրադարձությունները : Հոգհանենե Թումանյանը վոչ միայն կյանք , յաստերն ե զգուշ կերպով նկարագրել , այլե նա զգուշ ե իր գեղարվեստական գործերի մշակման աշխատանքների մեջ :

Նրա գործերի ստեղծագործական մշակումը նույնիսկ մեզ համար պետք ե համարենք արիւնալելի : Ոչինակի համար յերկ

մենք քրքնում ենք « Եկեալ » պոետայի յերկու տառերը հրա-
տարակությունների համեմատութիւնը 1892 թվ. գրած « Եկեալ »
-ը յերե համեմատում ենք 1903 թվ. գրած « Եկեալ »-ի հետ
մենք տեսնում ենք, Վոր առաջին հրատարակութեան մէջ
« Եկեալ » պոետայում խիստ ցայտուն կերպով յերեմում է ազ-
գագրական և պատմագրական վորոշ արխեյից, նկարագրութիւն
ների վորոշ ճառաղութիւն: Այստեղ բանաստեղծն իրեն շատա-
խոս է անվանում: Յերկրորդ հրատարակութեան մէջ շատախոս
բանաստեղծը դառնում է քչախոս և հանդես գալիս իբրև զե-
ղարկեստական սեղծ փոճի արտահայտիչ: Յերկրորդ հրատարա-
կութեան մէջ նա ավելացրել է մեր գրականութեան համար ար-
քեն իբրև անմեռ ստեղծագործութիւն հանդիսացող նախը-
գանձը, « Կմերն ուսին » և « Համբարձումը »: Նույն ուսումնա-
սիրական վերլուծութեան է յեղծարկել նաև իր մյուս գործերը
հասկապես հիշենք « Աստուծոյի Դապիթը » վորն առաջին ան-
գամ ապագրվել է « Մուրճ » ամսագրում և այնուհետեւ առա-
ջին հրատարակութեան մէջ նա վորոշ փոփոխութեան է յենթա-
կել իր այդ գործը:

Արինակ նա յերկրորդ հրատարակութեանից հանել է մանուկ
Դապիթի շարաճճիութեան պատմութիւնը: Ի նկատի ունենալով
այն, Վոր Դապիթին այդ մանկական շարաճճիութիւնը սապական
չէ, Թումանյանը Դապիթին դարձնում է մի ժողովրդական հերոս
մի իգրիթ, վորի մանկութեան մէջ անգամ պետք է յերեմա նրա
իդեալական, ապնիվ տիպ լինելը: Յեղ Վոր շեր, վոր Թումանյան
մի նամակի մէջ գրում է թէ « Հիմա ավելի շատ ջնջելով ես
կբաղված, քան գրելով »:

Ի նկատի վերեւն ասեցինք, Գեորգեն էլ այս ջնջելու արվ

տիւ Տէճ քեղ է տվել: Դուք գիտե՞ք, վոր Գեորգիեն յերկար տարի-
ների ընթացքում մշակել է իր «Փառաստ»-ը բայց միամտա-
նակ Գեորգիեն նկատել է, վոր հեղինակը ջնջելու նկատմամբ
պետք է վերին աստիճանի պոռ-յշ լինի, նա ասում է «ձեզողը
չպետք է նվանվի այն սափրիչին, վորը փոխանակ մազը կտրե-
լու, վրէժն է կտրում»:

Պետք է ասենք, վոր Թումանյանն որինակելի մշակող է
և նրա յերկերի տարբեր հրատարակություններն ուսումնասի-
րելով մեր սկսնակ հեղինակները կարող են ձեռք բերել մի
բարձր գեղարվեստական կուլտուրա՝ խստապահանջություն դեպի
իր սեփական գործն, անխնա լինել և չափսոսալ իր սեփական
յերկը, յեթե դա թույլ է. ամեն ինչ, ինչ վոր գրվում է՝ հաս-
րակությանը շներկայացնել:

Ասում են Ռաֆֆին պետք է իր «Փնջերը» 20-30 հա-
տորով հրապարակեր, բայց վերջի վերջո գլխի ընկալ, վոր ին-
քը լիրիկ բանաստեղծ չի և նա իրափնջերը» յերկու հատորից
հետո այլևս չհրատարակեց, և այսպիսով հայ գրականու-
թյանը շատ մեծ ծառայություն մատուցեց:

Թումանյանի պոեմաների մեջ ավելի մեծ վեճ առա-
ջացրեց նրա լիրիկ պոեմը՝ «Պոեմն ու Մուսան»:

Հայ քննադատական գրականության մեջ այն կար-
ծիքն է հայտնվել, վոր «Պոեմն ու Մուսան» մի պասկվիլ
է, մի պարսավագիրք Թ, վորի մեջ իբրև թե բանաստեղծը
ըպարտել է մի շարք գրական գործիչների, նրանց պատիվն
սրտաավորող ակնարկներ անելով և առհասարակ գրականու-
թյան համար անվայել մի միջոցի դիմելով: Ուրիշ խոսքով նա
աշիվներ է մաքրել իր անձնական թշնամիների դեմ:

նակ, Լենին Մանգեյանը կտրուկ կերպով այս յերկը պար-
ագիր և անվանում, ասում է, վոր այստեղ կա անձնակա-
ն և թափանցիկ ակնարկներ: Յես կարծում եմ, պարսապագիր
հորջումը՝ « Պոետն ու Մուսան » յերկի մասին սխալ հորջմըրում
վորոշ չափով սա կարելի չե անվանել պանֆլետ այսինքն՝ մի
կան ժանր, վորը մեր գրականության մեջ առաջին անգամ
հայտնի է նաև Միքայել Նալբանդյանը: « Յրկու տողն » իր մեջ
ունակում է վորոշ չափով պանֆլետիկ տարրեր: Քաղաքա-
գրականության մեջ էլ հայտնի չե վորոշ կլասիկ պան-
տներ. Քաղաքական պանֆլետ է համարվում Մարքսի « Երյու-
ն 18-ը », Լենինի « Ռենեգատ Կաուցկին », սրանք գործեր
վորանց մեջ հեղինակները շատ մեծ ազդանդով կիրառել
սարկազմը՝ վաղնջացնելով պրուետարիատի թշնամիներին:
« Պոետն ու Մուսան »-ի մեջ էլ Թումանյանը գործադրում
սարկազմը: Նա այս պոեմայի մեջ մերկացրել է վորոշ հաս-
տիան բարձր, բայ է արել վորոշ կուլտուրական վերջեր
պիթե նրա յերկի մեջ անձեր էլ կան, սրանք արդեն դար-
են տիպեր:

Սարկազմի ֆորմուլան տվել է Լունաչարսկին: Նա ասում
է. Ում նկատմամբ սարկազմը գործադրված է նա հեղինակին
նկատ է հետեվյալ խոսքերով, - ձեր ասածը ճիճաղելի չե,
չի ճիճաղում, այլ պայրանում է: Տեղ իր պոեմի մեջ
սարկազմը գործադրել է Թումանյանը յեվ նրա յերգիճա-
յերկերի մեջ սարկազմը մի պենք է Ժողովրդի Թշնամիներ-
ում, կապիտալիզմի դեմ, որինակ. Նա մի վրտանավոր ունի,
եղ պատմում է, թե ինչպես Մովսեսը Սինա սարից յերբ
մ է, տեսնում է, վոր վոսկե հորթի առաջ պաշտամունք են

կատարում: նա դեռ է շարունակ տարատեսակներ և
ստում: «Միթե այս ամբողջ իմ յեղբայրն է արեւ»: 3
3եղ «Պոեան ու Մուսան»-ի մեջ յեղան սարկազմ
հենց այս ամբողջի դեմ է: Լուծաշարակին ասում
է, - կարեկատուքան, - հիպերբոլան թույլատրելի չէ,
ներեւ արա տակ կա վորոշ ճշմարտություն: - Զիմա
վորն է այն ճշմարտությունը, վոր կա «Պոեան ու
Մուսան» պոեմայի մեջ: վորն է այն իրականությունը,
վորն է արժեքավորն այս յերկի մեջ, վորը նյութ
է ծառայել բանաստեղծի համար: Առաջինը՝ սա
գրողի անպահանջության խնդիրն է, այն հանգա-
մանքը, վոր գրողը բուրժուական հասարակության
մեջ չի ապահովված և, վոր- գրողը ստիպված
է կողմնակի ճանապարհներով հայ հայթհայթել
ընտանիքը պահելու համար, և, յերբ բանաս-
տեղծն ասում է, վոր «գրագարանս պետք է
դարձնեմ կասա», սա մի ճիշ է, վորը բար-
ձրացնում են նրա հետ միասին մեր հեղինակ-
ներից շատերը՝ Փափազյանը, Մուրադյանը, Հով-
հաննիսյանը, Պառլյանը, Ծատուրյանը և համարյա
բոլորը:

3երկրորդ, իրական ճշմարտությունը, վորն
արձարծվան է «Պոեան ու Մուսան»-ի մեջ սա բուր-
ժուական խնդիրների անպատրաստականությունն
է, նրանց բոքիկությունը գեղարվեստական խնդիր-
ներում: Բանաստեղծը գրում է և տանում իմբա-
գրատուն իր լավագույն գիտանալորներից մեկը:

խմբագիրը վոտանալարը կարդում է և ուզում է,
շտկել և, փոխանակ հոնքն ուղղելու, աչքն ել
հանում է: Բանաստեղծը գրում է

Սևորակ աչքեր, սևորակ աչքեր

Հալածում եք ինձ, վորպես մութ գիշեր:

Խմբագիրն ուղղում է.

«Սևորակ աչքեր, սևորակ աչքեր,

Հալածում եք ինձ դուք, վորպես քաղքեր»:

Յեվ պոեզիան դարձնում է գոեհիկ պրոպա և բա-
նաստեղծն իրավասի կերպով փախչում է խմբագիր-
ներից և խմբագրատներից, ինչպես փախչում են քաղ-
քերից:

Յերբորդ խնդիրը, սա թուրժուակյան քննադա-
տության այն ուղղությունն է վորը մենք անկանում
ենք գոեհիկ սոցիոլոգիկա: Քննադատների մեծ մասը
պատմական կուլտուրան հաշվի չէ առնում, հաշվի
չի առնում, սակայն գրական կուլտուրան, գրական
սպեցիֆիկան: Այսինքն՝ գոեհիկ կերպով հարցնում
են բանաստեղծին, թե - ինչ է ուզում ասել, - յեվ,
վորովհետեւ բանաստեղծը չի ասում այն, ինչվոր
իրենք են պահանջում, և վորովհետեւ բանաս-
տեղծը չի յերգում այն, ինչ վոր նրանք են ու-
զում, նրանք բանաստեղծին. հուշակում են և հայ-
տարարում, վորպես անտաղանդ, անշնորհք: Յեվ
հասկանալի չէ վոր այս շրտածքի մեջ այնքան
ռեալիստական է այդ թերությունների ճաշող, վոր
շատերն այստեղ տեսնում են իրենց պատկերը և

վայրանում են այս յերգիծանքի վրա: Սա ցույց է տալիս, վոր հեղինակը մատը դրել է վերքի վրա և ցավեցրել:

Լեոն միանգամայն գոեհպարել է «Պոետն ու Մուսայի» արժեքը: Նա խնդիրն այստեղ այնպես է դնում, վոր կարծես բանաստեղծը պահանջում է, վոր ինքը պարապ լինի և շատ մեծ անպիտան ճայտարարում է, — բանաստեղծը պետք է պարապ լինի, — Լեոն ասում է, վոր — ճիշտ է, վոր բանաստեղծից գործ են պահանջում այնպես, ինչպես յուրաքանչյուր մարդուց գործ են պահանջում:

Այսպիսով Լեոն այս յերկի հասարակական արժեքը գոեհպարել է: Իբրեւ թե Թումանյանն ուզում է պարապ լինել, իսկ Լեոն ասում է, վոր պարապ լինելը լավ բան չի:

Մի այլ պոեմա ևս ունի Հովհաննես Թումանյանը, վոր մյուս պոեմաների մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում: Սա նրա «Պեպի անհունն» է: Այս պոեմայի մեջ բանաստեղծը ցույց է տալիս պանթեիստական աշխարհայացքի տարրեր: Այստեղ նա իր սիրածին և իր սերն ըմբռնում է շատ քովանդակալից կերպով: Սերը դադարում է լինել մի վաղանցուկ հանույք և դառնում է վոգեվորություն: Եւ ստեղծագործության պատճառ և արգյունք: Թումանյանից առաջ սիրո վրա այսպես է նայել անգլիացի բանաստեղծ Շելլին, վորն իր սիրո փրկափայտության մեջ սերը բնության հետ միացնում է և գուցէ ամեն բնության փառքն ու պսակը:

Նույն մտայնումն ունի նաև Դապարոս Աղայանն
իր «Տորք անգեղ և Հայկանուշ գեղեցիկ» պոեմայում:
Նույնն է նաև անուր նար-Դոսն «Սպանջան աղալնու»
մեջ: Յեղ այս նույն միտքն է տալիս Հովհաննես Թուման-
յանը՝ «Դեպի անհունը» պոեմայի մեջ: Իսկ սերը
չի հաղտվում մահվան հետ և մահվանից հետո նա
իր սիրածին առկա յե տեսնում բնության մեջ:

Գալով Թումանյանի պատմական պոեմաներին,
պետք է ասենք, վոր այստեղ ևս նրա գեղարվեստական
մեթոդը մնում է ռեալիզմը: Պատմական իրականությունը
նա ուսումնասիրում է նույնքան ուշագիր, զգաստ և
լուրճ կերպով, ինչպես և իրեն շրջապատող իրակա-
նությունը: Հենց նոր մենք խոսեցինք նրա սիրո
զգացմունքների մասին: Նրա լեզենդական գործերի
մեջ հայտնի յե «Փարվանան» —, վորտեղ նա սերը
մեծարում է և այն դարձնում է անշեղ հուր:

Հիմնական գաղափարը շատ սազական է այն տեսա-
կետին, վոր արձարժված է «Դեպի անհունը» պոե-
մայում: Մեր գրականության մեջ շատ ավելի խո-
շոր հռչակ են ձեռք բերել «Սասունցի Դավիթ»-ը
և «Թմկաբերդի առումը»:

Մեր գրականության շատ կարեվոր խնդիրներից
մեկը՝ է Թումանյանը և Ժողովրդական եպոսը: Բանաս-
տեղծը վու միայն մշակել է մեր Ժողովրդի հանձա-
րեղ ստեղծագործությունը, այլև յեղծել է այս ստեղծա-
գործության ամենատաղանդավոր քննադատներից մեկը:

«Սասունցի Դավիթ» մասին գիտությունը Թու-

մանյանի կողմից բազմաթիվ ուսումնասիրվել է: Յեւ
նա շատ նորութիւններ և հանդուգն մտքեր է հան-
գես բերել, վորոնցով ջրվել է բուրժուական քննա-
դատութեան տեսակետները, հաստատելով թե՛ «Սա-
սունցի Դավիթը» վոր թե շահագործող դասակարգե-
րի ստեղծագործութիւնն է, այլ ժողովրդական մաս-
սաների ամենախոշոր, կուլտուրական նվաճումն է:

Թումանյանն եպոսի բացատրութիւնների մեջ
մի շարք ճիշտ և մեզ համար ուղեցույց հանդիսա-
ցող գաղափարներ է հայտնել: Նա ամենից առաջ
ցույց է տվել, վոր «Սասունցի Դավիթ» առանցքը
կազմում է ժողովուրդների, ազգերի համերաշխու-
թյան գաղափարը: Նա ցույց է տվել, թե ինչպես
հայն ու վրացին համերաշխ կերպով, բարեկամաբար
և յեղբայրաբար, ձեռք ձեռքի տված՝ գործում են:
Հայ ժողովրդի հերոսն է Դավիթը, իսկ հարևան
վրացի ժողովրդի հերոսն է Գեորգին, վորը վորոշ
վարիանտների մեջ հանդես է գալիս իբրև Ամսուլ
հսկա: Դավիթն իբրեւ բարեկամ վրացական հողն
է մտնում, իսկ Գեորգին միշտ սրտին մոտիկ
ընդունելով հայերի ապահովութիւնը, միշտ վտան-
գի դեպքում հիշեցնում է Դավիթին:

Թումանյանի կայծիքով նման համերաշխու-
թյան մենք նաև հանդիպում ենք թուրքերի և
հայերի նկատմամբ ըստ հայ եպոսի: Հետո մի
այլ հարց, վոր նկատվում է, վոր Թումանյանը
հաշվի չէ առել և մեզ համար նշանակալից է:

Սա ցոյց տալով ազգերի զարգացման համեմատականությունն
 է, այլև նրանց ստեղծագործական համեմատականությունը
 թուամանյանն ասում է, վոր-եղոյն բառացի կերպով
 չի պատկանում վորեւէ ազգի, ազգերը համագործակ-
 ցում են և, վերջապես մեկը քննում է իր ստեղծա-
 գործական կներքը. Այս բարձր և երկու ըմբռնումը
 հիմք է դարձել, վոր մեր գրականության համար
 թուամանյանը թողնի մի այնպիսի հոյակապ մշակում,
 վորպիսին է՝ «Սասունցի Դավիթ»-ը: Բոլոր մշա-
 կումների մեջ կարելի չէ ասել ամենահայտնի է.
 Բոլորին գերազանցում է: Յեղ, ինչպես վոր Թու-
 մանյանի բոլոր գործերը թերազնահատվել են ի-
 բերալ բուրժուազիայի քննադատության կողմից,
 այնպես ել այս գործն է թերազնահատվել: Ասողներ
 են յեղել, վոր Թուամանյանն այս գործի մեջ ինք-
 նուրույնություն չի ցույց տվել: Նա շատ ավելի
 Թարգմանիչ է, քան ստեղծագործող: Թուամանյանի
 «Սասունցի Դավիթ» մասին Լեվոն Մանվելյանն
 ասել է. «Եանաստեղծը քալլ առ քալլ հետեվել է
 բնագրին: Դա ազատ Թարգմանություն է»: Լեվոն
 Մանվելյանը Դավիթի և Մելիքի ըմբռամարտն է
 միայն համարում ինքնուրույն աշխատություն,
 ասում է, - թեև բնագրի մեջ կա այդ կտորը, բայց
 վոր այնպես ընդարձակ յեղ վոր այնպես գեղար-
 վեստագան:

Այս քննադատությունն անարդարացի քննա-
 դատություն է: Սա հիշեցնում է այն քննադա-

տությունը, վորին յենթարկվել է Հովհաննես Հովհան-
նիսյանը. մի քանի քննադատներ ասել են, վոր
«Արալն եկա՛վ լափին տալով» Հովհաննիսյանն ար-
տագրել է ժողովրդից: Բայց վերջապես պարզվեց,
վոր Հովհաննիսյանն իր այս գործով բարձրացրել
է ժողովրդական ստեղծագործության բարձրունքներին:

Նույնը պետք է ասել Թումանյանի «Աստու-
յի Դավթի» մասին: Յեթե նրա մշակումը փոխ է
ընկնում բնագրի հետ, սա ցույց է տալիս, թե ինչ
բարձր գեղարվեստական տաղանդով է մշակված
այդ յերկը: Նա կարողացել է վերցնելով ժողովրդից
տալ այդ նույն ժողովրդին բնագրին կոնգենիալ մի
գործ, համահանձար մի գործ: Ուրիշ մշակողներ ել
են յեղել, բայց այդ մյուս մշակողներն աշխատել
են վորոշ դասակարգային շերտավորում հանդես բե-
րել եպոսի մեջ և ցույց տալ այստեղ շահագոր-
ծողների և շահագործվողների կռիվը: Յե՛վ նրանց
մոտ այս հանգամանքն ստացել է շատ անհաջող
կերպարանք: Հետևանքը յեղել է մի այնպիսի պա-
կաստություն, վորը մենք անվանում ենք զուեհիկ
սոցիոլոգիզմ: Այսպես որինակ, մի մշակման մեջ
Դավթի՛թը հանդես է բերված, վորպես մի ձիավոր
վորսորդ, վորը ձիու սմբակների տակ տրորում է
աղքատ պառավի կտահվառի հասկերը, մի կա-
տարյալ ոբսուրտ, նախ՝ աղքատը կտահվառ չի ցա-
նի և յերկրորդ՝ կտահվառը հասկեր չունի:

Մի ուրիշ մշակող ել իր հերոսներին խոսե-

սրնում ե այնպիսի մի լեզվով, փորձող յեկրոպական
բառերը մրցում են հայկականի հետ: Այն քննադատ-
ները, փորձեք « Սասունցի Դավթի » մշակումը Թու-
մանյանի կողմից չեն հաճանում, ավելի լավ կա-
նային համեմատական ուսումնասիրություն կատա-
րելին և տեսնելին, թե Թումանյանը մյուսների հետ
համեմատած ինչ արժեք ունի: Վաղ միայն « Սասուն-
ցի Դավթի » մեջ են Թումանյանի աշխատանքը ժրի-
տել, այլև նրա գլուխ գործոց պոեմա « Անուշ »-ը
համարել են « Ճառաստ »-ի պատճենը: Մինչդեռ,
« Անուշ »-ի մեջ թե սիրո նկարագիրը, թե բնու-
թյան նկարագիրը, և թե համբարձման տունը և
հարսանիքը, այս բոլորը Թումանյանը տվել է գրե-
թե հանձարեղ գրչով և յերբ « Անուշ »-ը ռուսե-
րեն թարգմանվեց, Թումանյանը փորձը շափով դո-
գոհեց թարգմանչից այն պատճառով, փոր թարգմա-
նիչ Վյաչեսլավ Իվանովը չի պահպանել գրվածքի
հիմնական յերանգավորումը, կոլորիտը:

« Թեկաբերդի առումը » Թումանյանի յերկրորդ հա-
յոդված պատմական պոեմաներից է: Այստեղ նրա
նկարագրական տաղանդը, պատկերացնելու կարողու-
թյունը, լեզվական սքանչույթը և տաղաչափական
վարպետությունը հասել են իրենց գագաթնակետին:

Մեր գրականության մնայուն եղերն են կապ-
մում բերդի և նազիր շահի նկարագիրը, Թաթու-
լի քաջությունը, ինքույքի կենդանությունը և այլն:
Վալերիյ Բրյուսիլովն իրավունք ունի ասելու, թե

Թումանյանը տվել է հայ կյանքի էնցիկլոպեդիան.
 Նրա գործերից մենք շատ ավելի քան կարող ենք
 սովորել, քան թե շատ-շատ պատմագիրների գոր-
 ծերից: Աս մի շատ բարձր գոյաբան է, վոր մաք-
 սիզմի կշատիկն ասել է Բայրզակի նկատմամբ, թե նա
 գործերն իր դարաշրջանի համար շատ ավելի նյութ
 են տալիս, քան թե շատ-շատ պատմագիրների գործերը:
 Հաշերի, Բրյուսովի այս կարծիքը հիմնականում
 հերքում է քննադատական գրականության մեջ տա-
 րածված այն անհիմն պնդումը, թե Թումանյանը չի
 կարողացել մարդկային տիպեր կերտել, վոր նրա մաս
 լեգները, բնությունն ավելի շատ են աչքի ընկնում,
 քան մարդիկ և գործիչները: Այս կարծիքը միանգա-
 մայն սխալ է, վորովհետև Թումանյանն իր պոեզիայի
 մեջ տվել է անհաս տիպեր: Նա կարողացել է մարդ-
 կանց դիտել իրենց սոցիալական բնորոշության մեջ:
 Նա իրականության ճանաչողությունն տվել է մարդկանց
 հոգևորական կերպարների միջոցով: Նրա տիպերը մեզ
 համար հանդիսանում են հասարակության իմացման
 միջոցներ: Նա կարողացել է հմուտ կերպով, մանկա-
 վարժական պրիոմներ ոգտագործելով, իր իդեոլոգիան
 անցկացնել: Յերբ կարդում ենք նրա պոեմները,
 թվում է, թե պատմում է շատ հասարակ, առօրյա
 բաներ, բայց այս պարզությունը հանձարի պարզու-
 թյուն է: Նրա տիպերը ուսումնասիրելով, մենք սովո-
 րում ենք փորձ ենք ձեռք բերում և մեր գոր-
 ծունեության մեջ ավելի հեռատես և զգաստ ենք
 լինում:

Յեթե փոմանք կարծում են, փոր նրա տիպերի մեջ միայն մի հատկություն է շեշտված, սա յեւ թերութիւն չպետք է համարել, որինակ՝ յեւրոպական գրականութեան մեջ հայտնի յէ, փոր Մուլի-եռի՝ Հարպագոնի մեջ մի հատկություն խիստ շեշտված է, դա նրա ժլատութիւնն է: Մարքսը ցույց է տալիս, փոր սա դարաշրջանի համար վերին աստիճանի բնորոշ է յեղել, փոր կապիտալի նախնական կուտակման շրջանում կապիտալի կուտակումը հանդես է բերել ծայրահեղ հակումներ, և, փոր այդ ժլատութեան առանձնահատկութիւնը յուրահատուկ էր այդ դարաշրջանի կյանքին: Այնպես փոր Թումանյանի տիպերը մեղադրել սխեմատիկմի մեջ, սխալ է, շատ թյուր կերպով են ըմբռնում այդ տիպերը:

Թումանյանի տիպերից անհրաժեշտ է հիշատակել հետևյալները. նախ՝ «Հառաչանք»-ի Տերունին, վերին աստիճանի կենդանի գծագրված մի տիպ է և ընթերցողի առաջ նա հանդես է գալիս իր արտաքին և ներքին առանձնահատկութիւններով, շատ կոնկրետ կերպով: Նրա խոսելու, պրուպելու յեղանակը, նրա կենդանի դիալոգը, փորն այնքան հագեցված է դրամատիկմով: Գյուղացու քաղաքական և տնտեսական վիճակը պատկերվել են նրա խոսքերի մեջ և այն ընդ-վզումը, այն կատաղութիւնը, փոր կա նրա մեջ, փոր նա արտահայտում է գյուղացու թշնամիների մասին խոսելիս, ասելով՝ «Եհ, մի խոսեցնի, աստված կըսիրես, թե շե մի զաշաղ կդուռնամ յես ել» - այս

բոլորը Թումանյանը տվել է այնպես, վոր մեր հի-
շողության մեջ մնում է պեղմ, մնայուն ձեպով:

Յերկրորդ տիպը տա Մարոն է: Մեր գրականու-
թյան մեջ, դժբախտաբար, մանկական տիպերը շատ
քիչ են: Ի. Տենը ասել է, վոր շատ դժվար է մանու-
կի տիպը կերտել: Թումանյանին վերին աստիճանի
հաջողվել է այս մանուկի՝ Մարոյի տիպը կերտել,
վորին ամուսնացնում են աժդահա կարոյի հետ և
վորը վոչինչ չի հասկանում և վոչ մի տեղեկու-
թյուն չունի այն պարտականության մասին, վոր
փաթաթում են նրա - վպին: «Մարոն» կերտված է
այդ պոեմայի մեջ իր վոճով, իր մտքերի նայի-
վությամբ իբրեւ կին մանուկ: Յեւ այն կարծիքը
թե «Մարոյի» նկարագրության մեջ Թումանյանն ան-
տարբեր մի դիտող է, սա միանգամայն անճիշտ
քննադատությունն է: Թումանյանի իրականությունը
տալիս է ճշտությամբ և դրա հետ միասին հեղի-
նակն իբրև մի խիստ դատախազ է հանդես գալիս:

Թումանյանն գեղջկական կյանքի թերությունները
դատապարտում է և վոչ թե մեծարում, ինչպես ասե-
նել ենք նրա մասին: Պետք է հիշատակել նաև Ձե-
նով Ոհանի տիպը, վորը մեկ կատարյալ ոպորտու-
նիստ է: Այստեղ ել դուք տեսնում եք, թե ինչպես
բանաստեղծը կարողացել է կենդանացնել այնպիսի
մի մարդու հոգեբանությունը, վորն իր հանգիստը,
իր անխռով կյանքն ամեն բանից բարձր է դա-
սում: «Թող տանեն կանայք, թող տանեն վոսկի»,

բայց իր հանգիստը չխռովեն: Յե՛վ շատ բնորոշ է
այն դեպքը, վոր յերբ Դավիթը Մելիքի Բրի
տակից չի անցնում, նրան բրգող անցկացնողը հենչ
այս ոպորտունիստն էր:

Իր մեծարժեք պոեմաների նշանակութիւնը
Թումանյանը բարձրացրել է նրանով, վոր այստեղ
ե՛լ, ինչպես և լիրիկայի մեջ, նա հանդես է յե-
կել վորպես ժողովրդական բանաստեղծ և նրա
ստեղծագործութեան հիմքը կազմում է ժողովրդայնու
թիւնը:

Պոեմաների մեջ այս ժողովրդայնութիւնն ինչ
գծերով է հանդես բերվում: Առաջին հերթին
պետք է հիշատակել ռեալիզմը. ռեալիզմի հետ
պետք է հիշատակել նրա լավատեսութիւնը՝ ոպտի-
միզմը: Թումանյանն այստեղ պոեմայի մեջ հան-
դես է գալիս վորպես ապատասեր: Ամեն անգամ,
յերբ վոր խոսք է լինում ապատութեան մասին,
նա ինքն իր հերոսի հետ միասին այրվում է
բարձր խանդավառութեամբ:

Այնուհետեւ պետք է հիշատակել նաեւ նրա
պոեմաների լեզվական կողմը, նաեւ սրանց մեջ
ձախլված յումորի վարդապումը: Այս բոլոր գծերով
Թումանյանը կապված է ժողովրդական ստեղծագոր-
ծութեան հետ: Ժողովրդական ստեղծագործական
ժառանգութիւնը հմտորեն ոգտագործելով, նույն
այդ ժողովրդին է տվել կլասիկ գործեր և, վար-
մանալի չէ, վոր այսօր Թումանյանը կենդանի

ե թէ մեր կինոյի համար, թէ խորհրդային թատրոնի համար, և թէ հայ ոսկերայի, ասմունքի յերեկոյի համար և այլն: Այս բոլորը ցույց են տալիս, վոր Թումանյանն այն կլասիկներից է, վորի գործերը խոշոր արձագանք են գտել հետագա սերնդի մէջ:

Գեորգեն ասում է, վոր « հանճարը՝ միտքը և գործ բեղմնավորելու հատկութիւնն է նաեւ հետագա սերունդների համար», իսկ մենք տեսնում ենք, վոր Թումանյանը նույնիսկ խորհրդային դպրոցի համար տալիս է անպիսի գործեր, վոր մանկավարժական տեսակետից լավագույնն չյուր են հանդիսանում մեր դպրոցների համար:

Այժմ անցնենք Թումանյանի ստեղծագործութեան մի նոր բաժնին՝ նրա գեղարվեստական արձակին:

V

Թումանյանն իր արձակ գործերով տվել է հայ բարձր գեղարվեստական պրոպագանդայի նմուշներ, ինչպես նրա լիրիկայի և պոեմայի մէջ, այնպես էլ այլապէս, հաղթանակ Թումանյանի ռեալիզմը, ժողովրդայնութիւնը և գեմոկրատական հեռանկարները: Թումանյանի լեզուն արձակի մէջ կատարյալ հաղթանակ է տարել, այնպես վոր, նա, ինչպես և Պուշկինը, պրոպագանդայի մէջ մնում են իրենց

այլ խնդրներն հաճախապէս հեղինակներ:

Եւս քննադատները մեկը Պուշկինի համար
ասել է: « ПУШКИН В ПРОЗЕ — ПУШКИН »: Նույնը կարե-
ւի յետ ասել Թումանյանի մասին: Թումանյանն ար-
ձակի մեջ ել մնում է Թումանյան: Վոչ միայն
գեղարվեստական արձակի այլև առհասարակ Թու-
մանյանի արձակը զատ ուսանելի յետ: Որինակ՝ նրա
նամակները, ռեցենզիաները:

Պուշկինն իր նամակներն անվանել է պոստային
պրոպա: Նույնը կարելի յետ ասել Թումանյանի նա-
մակների մասին, քոր նա այնպես է մշակել, ինչպես
իր գեղարվեստական արձակ գործերը: Թումանյանը
իբրև արձակագիր զատ խոշոր նվաճումներ է արել:
Վոչ միայն նա հանդես է յեկել վորպես արվեստի
քննադատ, այլև գիտութեան այլ և այլ ելուղների
քննադատ, ինչպես՝ լեզվաբանութեան, աշխարհա-
գրութեան, կովկասագիտութեան և այլն:

Վորոնք՝ են Թումանյանի արձակի առանձ-
նահատկութիւնները: !

Կարծ յեթե ասելու լինենք՝ նա այնպէս հան-
դես է գալիս վորպես « խոսքի սանձահարող » և ու-
հաննիայանն իր աշուղից պահանջում է « արտի
խոսքեր »:

« Արտի խոսք ենք ուզում քեզնից ,

Վոր վեր հանի մեր հոգին »:

Թումանյանի ուժն ու մեծութիւնը հենց այս
արտի խոսքն է: Մեր սինակներն այսօր խորհրդա-

զիւ գրողները, պետք է թուամայանից սովորեն այս
«սրտի խոսքը»: Պուշկինը գեղարվեստական արձակի
առանձնահատկութիւններ ամփոփել է յերեք կէտում:
նա պահանջում է արձակից նախ՝ Էջութիւն,
այս պարզութիւն և վերջապէս՝ կարճութիւն:
Պուշկինը ծաղրանքով ասում է. «կան գրողներ,
վարոնք չեն ուզում կարճ կերպով բարեկամ ասել,
ասում են՝ սույն սրբազան զգացումներ, վորի
ազնիվ բոյը . . . և այլն»:

Թուամայանի պրոզայի լեզուն սահուն է,
ազատ և շարժուն, հարուստ և միաժամանակ՝
ճկուն: Նա գիտե մեր բարբառները և շատ հա-
մարձակ կերպով ոգտվում է վոր միայն բարբա-
ռի գանձարանից, այլև՝ գրաբառից, ոտար լեզու-
ներից և այլն: Նա խիստ կերպով քննադատել է
մի գաղառական բառարանի մեջ յեղած սխալնե-
րը և պույց է տվել, վոր այս բառարանի հե-
ղինակը մեր գաղառաբարբառը լավ չգիտե:

Լեզվի այս գերազանց առանձնահատկութիւն-
ներ Թուամայանին դարձրել է դպրոցական բանաս-
տեղծը և մեր լավագույն մանկական գրողը:
Լավ մանկական գրող լինելու համար անհրաժեշտ
է լինել խոշոր գրող: Հենց այսպէս է Թուամա-
յանը, վորի մանկական գրականութեան առանձնա-
հատկութիւնները հետեւյալներն են. նրա մանուկ-
ների համար ցրտածքները շատ մեծ հաճույքով
կարդում են նաեւ տարիքավորները: Նրա մանկական

գործերի նյութը մօզ միայն մանուկների կյանքից է առնված, այլև մեծերի կյանքից: Այս բանում նա հետեւել է Բելինսկուն, վորը պահանջում է մանուկներին տալ նաև մեծերի համար գրված գործերը և բայց հատուկ մշակումով:

Թումանյանն ուսումնասիրել է մանուկների ընթերցանությունը և այդ մշակել է իր համար այս ընթերցանությունը ղեկավարելու կանոնները: Նա ուշադիր հետեւել է, թե մանուկներն ինչ են սիրում և ինչպես են կարգում և այս փաստերից ոգտվելով, գրել է իր կլասիկ մանկական գործերը: Նա այս մանկական ստեղծագործությունը հիշեցնում է մեզ խոշոր մանկական կլասիկ Հապարոս Աղայանին:

Մաքսիմ Գորկին իր «Մանկություն» նշանավոր կենսագրական վեպի մեջ տալիս է, թե ինչպես իր տատը ղեկավարել է նրա մանկական տարիների զարգացումը: Բոլոր բարդ խնդիրները նրա տատը բացատրում է բնությունից առած որինակներով, նույնիսկ սեռական կյանքի մասին տալով տվել է Մաքսիմ Գորկուն նմուշ ծաղիկների կյանքից, որինակ բերնելով, թե «ժամանակից շուտ ծաղկին լպետք է ձեռք տալ, հոտը և տեսքը կփչանա»:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ հիմնական պրոբլեմներից մեկը մեր գյուղացիության քայքայման պատկերացումն է: Այդ քայքայման պատկերացումը Թումանյանը տալիս է մի կողմից

մերկացնելով տնտեսական, մյուս կողմից՝ քաղաքական շարժառիթները: Որինակ՝ նա «Քեռի խեղանը» պատմվածքի մեջ մերկացնում է անդրկովկասյան հայ գյուղացիության թշվառություններից մեկը:

Ցարը տարեկան 4000 յերիտասարդ և տանում հայերից և լցնում իր զորանոցները և նրանց դարձնում բարոյական ու մտավոր հաշմանդամներ:

«Քեռի խեղան»-ի տղային տանում են պինդոր, նա գնում է քաղաք՝ նրան փրկելու, բայց չի հաջողվում: Առհասարակ շահագործման պատերազմը և այդ շահագործման պատերազմի համար յեղած պատրաստությունը թումանյանը խիստ կերպով քննադատել է իր «Սասունցի Դավթի» մեջ: Դավթին իր արտասանած նշանավոր ճառով, վոր աշխատավորական է անվանում Ալ. Մարտունին, ըմբռնատնում է թալանչիական պատերազմի դեմ: Սա մի նշանավոր ճառ է՝ խաղաղ աշխատող մարդկանց մրտայնությունը, վորտեղ դրվատում է աշխատավորության միասնական շահերն: Ընդդեմ շահագործողների:

Նրա «Ահմեդ» պատմվածքի մեջ յերեվում է թումանյանի ստեղծագործության մի այլ կողմը, մինչդեռ ապացնական բանաստեղծները մեր հարևան ժողովուրդների նկատմամբ թշնամություն են քարոզել, թումանյանն իր այս նշանավոր պատմվածքի մեջ ազգով թուրքին դարձնում է հայ տան հարապատներից մեկը:

«Գաբո բիձու շերամապահությունը» - պատմը-

Համքի մեջ Թումանյանը շողափել է մի թեմա,
վոր հայ գյուղական գոականության մեջ շատ է
շողափել: Բայց Թումանյանը տվել է խնդրին ինքնու-
րոյն մոտեցում և մշակում: Ազգայանն իր գործե-
րի մեջ տվել է մեր ռեալիստ գյուղացիների վորոշ
անհապատռթյունը գեպի այն տուրխտներ - ինտե-
լիգենտները, վորոնք գյուղը չեն ճանաչում, գյու-
ղի կյանքով չեն ապրում, բայց շատ սիրում են
գյուղի մասին գրել: Յեւ այսպիսով աշխատավոր
գյուղացուն քիչ են ոգուտ տալիս:

Ուսուցիչն առհասարակ գյուղ է մտել հաճախ
իբրև պաշտոնյա և գյուղացին, բայց վնասից այլ
բան չի տեսել նրանից: Հետո շատ բնորոշ է « իմ
ընկեր նետոն » - Թումանյանի աշխարհայացքի տեսան-
կյունով: Մեր հանճարեղ աշուղ Սայաթ Նովան ասում
է « գիր սիրե, զաւամ սիրե, դավթար սիրե », Թու-
մանյանը շատ խոշոր արժեք է տալիս այն բանին,
վոր գյուղը կրթվի, վոր գյուղացին աչքը բաց
անի, տեսնի իր շարն ու բարին: Կրթությունն իբրև
վեճեք գյուղացիությանը շատ և շատ շարիքներից
կարող է ապագել:

Այս նյութը մեր բանաստեղծ Ալեքսանդր
Ծատուրյանը վերցրել և գրել է սգանչելի « Գիր »
վոտանավորը:

« Յերկաթուղու շինությունը » պատմվածքի մեջ
Թումանյանը դրսևատում է բնությունը և հիմնակա-
նում նույն պաղափարն է արձարծում, ինչ վոր իր

բառապահները մեզ: Յեզ վերջ է վերջո՝ Թուման-
յանի գեղարվեստական արձակի պոէզիա գործնայն է՝
«Գիթորը»:

Սուսըին անգամ բանաստեղծ Նվեաիք Խաչա-
կյանը շատ ճիշտ կերպով գնահատել է «Գիթորը»:
Խաչակյանն ասում է. «Կարծես ինքը Գիթորն է
խոսում և գրում իր մասին և վաղ Թումանյանը»:
Սա նշանակում է, վոր Թումանյանը կարողացել է
Գիթորի տրագեդիան դարձնել բարձր գեղարվեստական
արժեք: «Գիթոր»-ը ամենից առաջ կյանքից առ-
նված մի փաստաթուղթ է և ցույց է տալիս հայ
գյուղացիության ծանր անտեսական դրությունը ցար-
իսի որով:

Հայ գյուղացու անձայրածիր թշվառությունը,
մի գյուղացի, վորն ստիպված է կյանքի հարվածնե-
րի տակ իր յերեխային, վորը հաշիվ 12 տարեկան
է, իր խաղընկերներից կտրել, անջատել, քաղաք ու-
ղարկել՝ աշխատելու համար: Սա նշանակում է, վոր գյու-
ղացին, ինչպես և խեղդվողը՝ բռնում են վերջին ճե-
ղից, շատ լավ համոզված լինելով, վոր այս ճեղը
նույնպես կորուստից չի փրկի:

«Գիթոր»-ին ուղարկում են քաղաք, այս քա-
ղաքը, բուրժուական այս ցիտադելն անիրավ աշխարհ
է անվանում Գիթորի մայրը: Այդ անիրավ աշխարհում
իշխում է Բազապ Սրտեմի դիկտատուրան: 5 տարի
անվարձ պետք է աշխատի Գիթորը:

Չնայած Համբոն այս պայմանները գիտի,

այնուամենայնիմ նա գրում է իր վորդուն իր հայտ-
նի նամակը՝ Այս կիսաքաղցած «բյորիան» պետք է
հորը փող ուղարկի, վոր նա հարկերը տա և, վեր-
ջապես, այս անիրաջ աշխարհը դառնում է Գիքորի
գերեզմանատունը, ինչպես Ազագյանի «Մոսիւնի գանգատ»-
ի մէջ, այնպես էլ այստեղ, աշխատավոր գյուղացին
քաղաքում գտնում է կորուստ:

Գալով «Գիքոր» պատմվածքի գեղարվեստական
արժեքին պետք է ասենք, վոր Թումանյանի արվեստը
այս պատմվածքի մէջ տարել է իր հաղթանակը: Այս-
տեղ ամենից առաջ փայլում է Թումանյանի տիպա-
կան արվեստը: Բոլոր գործող անձերը հանդես են
բերված վերին աստիճանի կենդանի կերպով: Այստեղ
ամեն մէկը խոսում է իր հատուկ լեզվով: Թուման-
յանը մի նամակի մէջ ասում է, թե յես դրամա
չեմ գրել, բայց յես դրամատուրգ եմ: Յեզ նրա դրա-
մատուրգ լինելն ավելի շուտ յերեվում է այս գործի
մէջ: Դիւղոգների արվեստը Թումանյանն այստեղ այն-
պես է տվել, վոր գործը շատ հեշտութեամբ դրա-
մայի յե վերածվում և, զարմանալի չե, վոր սա
մեր պատանի հանգիստաւեսների Թատրոնի զարդերից
մեկն է:

Հետո առանձնապես պետք է շեշտել Համբո-
յի նամակը, վորը Ժողովրդական բանաստեղծու-
թյան մի նմուշ է: Յերբեմն մտածում ես, թե
սա վոչ թե Թումանյանի գրածն է, այլ վորեւէ իրա-
կան գյուղացու գրած նամակ է և վորը նա վերցը-

մել և քրել է իր գրվածքի մեջ:

Թումանյանի ստիլիզացիայի կարողությունն այս նամակի մեջ հասել է իր գագաթնակետին:

Շատ բնորոշ է նաև բազալ նյութերի տան հրճ-
ների կողքին դեղիի տիպարը: Թումանյանը համակրա-
կան վերաբերմունք ունի դեպի այս պատաժը և ցույց
է տալիս միաժամանակ, վոր բուրժուական իրափայտագի
մեջ կան նաև խղճմտանքով մարդիկ, վորոնք համա-
կրանքով են վերաբերվում դեպի գյուղացու վողբերցու-
թյունը թշվառությունները:

Մենք նոր ասացինք, վոր Թումանյանը հանդես է
գալիս, վորպես «լեզվի սանձահարող»: «Գիշոր»-ը
հայ լեզվի մի որինակելի նմուշ է այն տեսակետից,
վոր այստեղ խոսքի կարծությանը, վորը պահանջում
է Պուշկինը, հասցված է իր բարձրությանը: Վոր
միայն կարծությունը, այլև Պուշկինի յերկրորդ և յեր-
րորդ պահանջը-ճշտությունը և պարզությունը նույնպես
այստեղ կիրառված են, բայց այդ պարզությունը չի
գուեհկացնում Թումանյանի վոճը: Անպայման նա իր
ընթերցողին մտածել է տալիս և ամեն բան չի ծամում
և բերանը դնում: Նա թույլ է տալիս, վոր ընթերցողն
ել իր հետ մտածի: Արինակ, յերթ վերցնենք այն տող-
երը, վորտեղ ասում է. «Մի տխուր առափուտ, մի
ուրախ առափուտ...»: Ինչու համար եր այդ առափուտը
տխուր, վորովհետև մայրախան գրկից պոկվում եր մի
յերեխա, գնում դեպի ոտարություն, իսկ ինչու հա-
մար եր այդ առափուտն ուրախ, վորովհետև այդ աղ-

քատ մարդիկ ապաստելիք ունենին, վոր Գիքորը
կգնա, փող կաշխատի և իրենց ծանր տնտեսական
դրութիւնը կփրկվի: Եսա կարճ, շատ քիչ և
պարզ, և միաժամանակ ընթերցողին մտածել տվող:

Նույնը պետք է ասել և այն մասին, վոր Թուման-
յանն այստեղ հանգես է գալիս վորպէս մի մեծ հո-
գեքան, մանուկների հոգեբանութիւնը նա տվել է
մանուկին հատուկ լեզվով:

«Գիքոր»-ի փոքրիկ յեղբայրը, վորը կանչում է.
«ալի, ալի հէ, Գիքու», սա ցույց է տալիս, թե
ինչպէս Թումանյանը գիտեր լսել մանուկների լեզուն
նաև մանուկների քերանից: Այդ մանկական լեզուն
Թումանյանը տվել է նաև իր մանուկների համար
գրված վոտանավորների մեջ, վորտեղ նրա մանկա-
կան պոեզիայի վարդապետը գնացել է Ղազարոս Աղա-
յանի բայ արած ճանապարհով: Այս պոեզիայի մեջ
շատ աչքի յե ընկնում Թումանյանի այլաուրիշը,
մեր ժողովրդից վերցրած առանձը մանուկներին մա-
շելի ճեղով տալը և սրա միջոցով մարդասիրութեան,
այլասիրութեան պղպայտները նրանց մեջ պարզացնելը:
Որինակ. « Եթ լինիր ուրազի պէս՝ միշտ դեպի քեզ,

միշտ դեպի քեզ,

Այլ յեղիր աղոյի պէս՝ մին գեպի քեզ,

մին գեպի մեզ »:

Նույնպէս հատկապէս մանկական խաղերի մեջ Թու-
մանյանը տալիս է մի բարձր իդեա: Որինակ.

« Ծանուկն ու ջուրը » . այստեղ շատ բնորոշ է ջրի

պատասխանը, վոր տալիս է մանուկին. « բազմապէս է, յետ գնում եմ » և գնում է գյուղացու աշխատանքը արգասավորելու, ջաղացին և բոստանին ջուր տալու և այլն:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ առջի յետ ընկնում նաև նրա յերգիծաբանական տաղանդը, մինչդեռ Թումանյանը խիստ աններող է և, կարելի չէ ասել՝ Թունավոր ծիծաղ է բանեցնում բուրժուազիայի և ցարիզմի դեմ, գյուղական մասսայի վորոշ թերութիւնները Թումանյանը ծաղրում է և ամեն կերպ աշխատում է այս թերութիւնն արմատախիլ անել, բայց այս ծաղրը համեմատաբար մեղմ ծաղր է, յուսորով ծաղր: Յեզ հենց այս վերաբերմունքը յերեւում է նրա գրած վերնագրից « Մերոնք »:

Սա ցույց է տալիս, վոր այստեղ Թումանյանը բանեցնում է, յերթե կարելի չէ այսպէս ասել, ընկերական շարժի գեղարվեստական միջոցները: Մինչդեռ « Բաջ Նապարի » միջոցով նա ցույց է տալիս այն անհեթեթ հասարակութիւնը, վորը ծնում է նաև անհեթեթ հերոսներ՝ « Բարաբաղնիսի » և « Բարիկենդանի » մեջ, ինչպէս և Մուրադանն է արել, ծաղրել է տգիտութիւնն ու միամտութիւնը:

Մենք վերեւ տեսանք, վոր Թումանյանն եպոսի մասին այն կարծիքն է հայտնել, վոր դա վոչ թե մի ժողովրդի ստեղծագործութիւն, այլ ժողովրդների համաշխատակցութիւն: Նույն բանը յերեւում է նաև Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ: Որինչպէս. « Բարիկենդանը »: « Բարիկենդանի » նյութը մը-

շահվել է նաև գերմանական գրականության մեջ և
մշակողն է հեղել մի ամուսնացաւոր գրող՝ Հանս Զախսը:
Մի վերբեմանի իր ամեն գլանը կանգնած՝ անանձեմ,
վոր մի թափառական արհեստավորի աշակերտ, անց-
նում է փողոցով. նրան հարցնում է՝ վորանցից ես
գալիս, նա պատասխանում է von Paris, կինը հաս-
կանում է Parmis (գրախոս) և միամտորեն նրան է
հանձնում իր մեռած ամուսնու շորերը: Շարունակու-
թյունը նման է թումանյանի պատմածին:

Այդ նույն ժողովրդական պոույցը, ինչպես տես-
նում եք, թումանյանն էլ է մշակել և թումանյանի
մոտ աս կապված է մեր ժողովրդական վորող հաս-
կացողությունների հետ՝ բարիկենդանի հետ, բարի-
կենդանի վորող սովորությունների հետ, յուզի, քրնձի
և այլն:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մի նշա-
նավոր հատվածը կապվում են նրա հեքիաթները:
Բուրժուական քննադատության մեջ այն կարծիքը
կա թումանյանի հեքիաթների մասին, վոր իբր թե
թումանյանն իր հեքիաթների մեջ հանդես է գալիս
իբրև մի հետադեմ գրող: Այս կարծիքը սխալ է:
Թումանյանն իր հեքիաթների մեջ էլ հանդես է գա-
լիս վորպես մի առաջավոր դեմոկրատ գրող և
նրա հեքիաթները կապված են նրա վողջ ստեղ-
ծագործության հետ ամուր կերպով:

Չնայած վոր հեքիաթի մեջ արձարծված յերե-
վույթները հրաշապատում են, բայց և այնպես,

այստեղ եւ ռեալիստորեն նա հանդես է բերում
ժողովրդայնության և դեմոկրատական հեռանկարները:
Նա հեքիաթների մեջ նաղթում է իշխաններին, թա-
գաւորներին և առհասարակ միապետութեան քաղա-
քարը և մեծարում ժողովրդին ու նրա աշխատանքը:
Ինչպես Թումանյանի մյուս գործերում, այնպես եւ
այստեղ գրվածքի հիմնական մեխը սոցիալական
բողոքն է ցարիզմի դեմ և բուրժուալիայի շահա-
գործման դեմ, նրա իդեալն է՝ աշխատանքի թագա-
ւորութիւնը: Նրա այնպիսի հեքիաթը, ինչպիսին է՝
« Կոսկու կարասը », « Տերն ու ճառան », « Ռեժ »,
« Գառնիկ ախպերը », « Պողոս - Պետրոս », « Սուտա-
սանը », « Կենհաղթ աքլորը » և այլն: Պարզ ցույց են
տալիս, վոր հեքիաթագիր Թումանյանն ինչ հասարա-
կական - քաղաքական իդեալներ ունի, ովքեր են
նրա բարեկամները և ում է նա համարում ժողո-
ւրդի թշնամիներ. որինակ՝ « Կենհաղթ աքլոր »-ի մեջ
նա պարզապէս ցույց է տալիս, վոր թագաւորը գող-
ն է, իսկ « Ռեժ »-ի մեջ, նա յերգում է հասարակու-
թյան համար ոգտակար գաղափարներ, լավութիւն,
մարդասիրութիւն, յեղճայրասիրութիւն և այլն:

Թումանյանի հեքիաթների մեջ յերեւում է
նաեւ նրա սոցիալական ուստայիան, այդ կողմից
շատ հետաքրքրական է մի զուգահեռագիծ
անցկացնել Մաքսիմ Գորկու և Թումանյանի միջև:
Մաքսիմ Գորկին մանկական և պատանեկական տա-
րիներին հեքիաթներ և պատմվածքներ լսելով, հա-

մոզված ե յեղել, վոր կա խելոք և խիպախ մեկը,
վորը կյանքի մեջ ըմբոստանում ե աստօու և թա-
գավորների դեմ, և Մաքսիմ Գորկին այս մեկը հա-
մարում ե ժողովուրդը՝ « խիպախ և խելոք » մեկը:

Մաքսիմ Գորկին իր « Մանկություն » գրվածքի
մեջ պատմում ե, վոր սոցիալական արգարադատության
պապումն իր մեջ առաջ ե յեկել տատի հեքիաթ-
ների աչդեցությամբ: Յեվ իսկապես, ժողովուրդը,
վորը հեքիաթների ամենամեծ ստեղծողն ե, հեքի-
աթների մեջ դնում ե իր դարավոր յերազները:
Ինչ ե յերազել ժողովուրդը՝ թուշող գորգեր, անմա-
հական ջուր, անշեջ հուր: Այս բոլորը ցույց տալու
համար, ժողովուրդը նույնիսկ իր յերազների մեջ
մտցնում ե ռեալիզմ: Արա համար սխալ ե բուրժու-
ական տեսաբաններից վոմանց կարծիքը և մեզ
մոտ ժողովրդի թշնամիներից մեկի հայտնած այն
կարծիքը, թե Թումանյանն իր հեքիաթների մեջ
մնում ե ռեակցիոն և ռոմանտիկ: Ընդհակառակը,
Թումանյանը իր հեքիաթների մեջ տվել ե ժողո-
վրդական պրոգրեսիվ յերազները պատկերացրել ե
ռեալիստորեն:

Ինչպես վոր Թումանյանն իր պոեմաների մեջ
տվել ե անմահ տիպեր, այնպես ել իր գեղարվես-
տական արձակի մեջ ե կերտել անմահ տիպեր,
վորոնք բնորոշում են այն դարաշրջանը, վորից
վոր վերցված եյին այդ տիպերը: Պետք ե ասենք,
վոր « Գիգոր » պատմվածքի հիմնական հերոսնե-

ըլ մնում են իրենց ֆարաշրջանի գեղարվեստական
խտայումը . և Գիթորը, գեգին, Համբոն, նույնիսկ բա-
լասական տիպերը՝ բազալ Կրտսեր, նրա կիներ-նատոն:

VI

Ինչպես մանկական բանաստեղծության մեջ, այն-
պես էլ, պոեմական ժանրում, հեքիաթների մեջ,
նույնպես և թարգմանության մեջ, Թումանյանը գնա-
լի է Ղաչարոս Կղայանի բայ արած Լանապար-
հով: Անպայման իբրև թարգմանիչ, Թումանյանն
որտագործել է Ղաչարոս Կղայանի գրական ժառան-
գությունը, հատկապես՝ Պուշկինի «Վոսկե Զկնիկ»-ի
թարգմանությունը:

Ինչպիսի՞ առանձնահատկություն ունի Թումանյանն
իբրև թարգմանիչ. ամենից առաջ պետք է նկատել,
վոր նա բառի բուն իմաստով վույ այնքան թարգմա-
նիչ է, վորքան լեզվաշիծարար, այսինքն՝ ոտար նյութե-
րը նրա ձեռքի տակ դառնում են զուտ ինքնուրույն
ստեղծագործություններ: Յերբ իրար հետեվից կարգում
ենք Թումանյանի ինքնուրույն ստեղծագործություն-
ները և ապա թարգմանությունները, տեսնում ենք
մի զարմանալի ներդաշնակություն: Թարգմանությու-
նը շատ հարազատ է նրա ստեղծագործության:
Հարապատ է նախ՝ բովանդակության իմաստով: Նրա
թարգմանությունները, ինչպես և ինքնուրույն ստեղ-
ծագործությունները, փայլում են նախնականությամբ,

ժողովրդայնությամբ և պարզությամբ: Նա ունի կոնկրետ
սյուժե և գլխիկ անձերը կենդանի մարդիկ են:

Բովանդակության հետ արժե նշել Թումանյանի
լեզվի անանձնահատկությունները, ինչպես Հովհաննես
Հովհաննիսյանը, այնպես և Հովհաննես Թումանյանը,
շատ լավ գիտեր հայոց լեզվի՝ բաղկացուցիչ տարրերը՝
գրաբար, բարբառներ, գրական, նաև մասամբ ոտար
լեզուներ: Նա իր հոգվածների մեջ հայտնել է, վոր
ինքը հակառակ է ավելորդ թարգմանությունների:
Բոլոր լեզուների մեջ ընդունված բառերը հարկավոր
չէ թարգմանել. որինակ՝ նա ծաղրում է, յերբ ֆրակը
թարգմանում են՝ պոչապոչեստ կամ կոտլետը՝ կողիք

Միաժամանակ, նա հակառակ էր արհեստական,
փքուն, ճոճոճ լեզվական արտահայտություններին: Նա
բոլորովին չի հավանում Գամառ Բաթրիպաշի լեզուն և
խիստ հավանում է Աբովյանի, Աղայանի, Գարեգին
Արվանձտյանի լեզուն՝ «Համով Հոտով»-ի, «Գրոց-Բրոցի»,
«Թորոս Աղբոր» հեղինակի լեզուն:

Թումանյանի վերին աստիճանի խստապահանջ է
թարգմանության նկատմամբ: Նա գտնում է, վոր հայ
գրականության մեջ առհասարակ լավ թարգմանու-
թյունը հազվագյուտ է: Նույնիսկ նա չի հավանում
Սադաթյանի «Դև»-ի թարգմանությունը: Նա պահանջ
է դնում, վորպեսզի թարգմանությունը մրցի բնագրի
հետ՝ նրան գերազանցելու համար: Սա մի պահանջ է,
վորը դնում էլին նայել համաշխարհային նշանավոր
բանաստեղծները:

Թումանյանի թարգմանության մեջ պետք է հիշատակել յերկու նշանավոր հեղինակներից արած Թարգմանությունները. այս հեղինակներն են Պուշկինը և Լերմոնտովը: Նա ինքը Յուրի Վեսելովսկուն գրում է, վոր այս յերկու ուս հեղինակները նրան շատ ավելի հարապատ են, քան Փամառ Զաքիպան. կամ Շահապիր: Յեվ այս յերկու հեղինակների ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը նրան հնարավորություն են տվել այս յերկու ուս կլասիկներին շատ լավ ըմբռնել և շատ լավ վերարտադրել հայերեն: Շատ հետաքրքրական է իմանալ, թե նա ինչպես է հասկանում և թարգմանում Պուշկինին: Ամենից առաջ պետք է նկատել, վոր Թումանյանը բառացի թարգմանություն չի անում և, յեթե Պուշկինի տեքստը համեմատենք Թումանյանի թարգմանության հետ, կտեսնենք, վոր յերբեմն վորոշ բառեր չի թարգմանել, կամ այս բառերի փոխարեն դրել է այնպիսի բառեր, վորոնք ցույց են տալիս, թե նա Պուշկինին ինչպես է ըմբռնում և հասկանում:

Բերենք մի որինակ. 1905 թվի հեղափոխության ժամանակ Թումանյանը թարգմանել է Ս. Եփան Շահումյանի առաջարկությամբ, Պուշկինի մի քառատողը.

« Ատում եմ քեզ և քո գահը

Միահեծան, դաժան ցար,

Յեվ քո, և քո վորդոյ մահը

Պիտի տեսնեմ անպատճառ »:

Այս քառյակն իբրև թռուցիկ տպվել է, բայց յերբ

հատեմատում ենք Պուշկինի տեքստի հետ այս թարգմանությունը, անհամ եմք, վոր պուշկինի մոտ «չարախնդությունը» բառը թուժանյալը դարձրել է «անպատճառ»։ Յեղ մյուս դեպքերում էլ նա, յերբեմն Պուշկինին փոփոխում է, նյութը տեղայնացնում է։ Արի՞նակ, մեր քննադատական գրականության մեջ մի յերկու այսպիսի բան նկատվել է. վերջիններք Պուշկինի «Ձրաճեղճը», БЕСЕДЫТА բառը, թարգմանել է - շան լակոտներ։ «Ձմրան իրիկուն» վոտանաւորի մեջ դալաիւր, Պուշկինի վոտանաւորում, նստած է պատուհանի առաջ, իսկ թուժանյալի թարգմանության մեջ՝ պատի տակ, վորը շատ աւելի բնական է հայ գեղջուկի տեսակետով, վորովհետեւ նա, հայ գեղջուկը, շատ աւելի պատի տակ է նստած լինում, և իր մորմոքը յերգում է պատի տակ։ Նրա Պուշկինից արած թարգմանություններից պետք է հիշատակել «Ուեդի յերգը», վորը մեր գրականության նվաճումներից մեկն է։ Պատմական կոլորիտը, պատմական սգացմունքն այստեղ վերին աստիճանի երկտ է նա պատկերացրել։ Այս թարգմանություններն են, վորոնց մասին ասում են, թե չգիտես՝ բնագիրն է լավ, թե թարգմանությունը։

Վալով Լերմոնտովի ստեղծագործություններից արած թարգմանություններին, պետք է ասենք, վոր թուժանյալը շատ է սիրել Լերմոնտովին և վոր միայն սիրել է թարգմանությունների իմաստով,

այլե իր ստեղծագործութիւնների վորոշ մասն աշխատել է տալ լերմանտովյան շնչով: Հաջող է եւրմոնտովի «Մծիրի» թարգմանութիւնը: Յեղ միանգամայն սխալ ենք համարում Էնվոն Մանվելյանի այն կարծիքը, թե «Մծիրին» բնագրի վոգին էի տալիս:

Ընդհակառակը Թումանյանը վոր միայն «Մծիրի» վոգին է տվել, այլե «Մծիրին» նրան վոգեվորել է՝ ինքնուրույն ստեղծագործութիւնների համար: Թումանյանը գրել է «Մերժված Որե՛նք» մի պոեմ, վորն անպայման «Մծիրի»-ի շնչով է գրված: Այստեղ արեղան սիրահարվում է և թողնում վանքը: Հետագայում, նա խստապահանջ է լինում իր այդ յերկի վեթաբերյալ և խողովածուից դուրս է հանում: Թումանյանը ինչպես և Մաքսիմ Գորկին, վերին աստիճանի խստապահանջ են իրենց յերկերի նկատմամբ, մանավանդ իրենց սկզբնական գործերի նկատմամբ:

Առանձնապես պետք է հիշատակել նաև Թումանյանի թարգմանութիւնները Շիլլերից և Բայրոնից: Շիլլերից թարգմանել է «Կալանավորը», իսկ Բայրոնից՝ «Զարկ «Հարույլդ»-ի նախերգանքը, վորը նա տպել է տվել «Հորիզոն» ամսանախի մեջ, Փիլիպպոս Վարդապարյանի հրատարակությամբ:

Թումանյանն իր գրական ստեղծագործական առաջին շրջանում առանձին հակում է տաճել դեպի Բայրոնը: Հայտնի Նորվեգացի գրող՝ Գեորգ Բրնգեսն ասել է. «Ով վոր իր միջավայրից դժգոհ է, նա դի-

Տուժ և Բայրոնի:

Թումանյանը զու միայն թարգմանել է Բայրոնին, այլև իր ինքնուրույն մի շարք փոստնավորների մեջ պատկերել է առաջին քայրուքյան շունչը:

VII

Այժմ անցնենք Թումանյանի կրած և թողած գրական ապրելակության խնդրին: Մենք մի շարք անգամ արդեն հիշատակեցինք Աղայանի անունը: Շիրվանշահեն իր «Կյանքի բովից» մեմուարների մեջ հայտնում է այն կարծիքը, վոր Թումանյանն իր ստեղծագործական քայլերն արել է Ղապարոս Աղայանի ոժանդակությամբ: Աղայանը յեղել է նրա ուսուցիչը: Շիրվանշահեն Թումանյանին՝ անվանում է Աղայանի գրական սանը: Վոր միայն գրական վարպետության խնդիրներում, վոր միայն գրական ժանրերի ընդարձակման բնագավառում, այլև մի շարք հասարակական-քաղաքական խնդիրներում, Թումանյանը կողմնորոշվել է և գնացել Աղայանի բաց արած ճանապարհով, որինակ՝ Թավադների, կալվածատերերի խնդիրը, Աղայանը «Յերկու քույր» վեպիկի մեջ արտահայտում է իր ատելությունն ու պայքարը Թավադների դեմ: Նույն պայքարն է հայտնում Թավադների դեմ նաև «Հառաչանք» պոեմայի մեջ Թումանյանը:

Թումանյանը շատ է հավանում Աղայանի լեզ-

վական կուլտուրան։ Նա Գամառ Բաթիպայի յերկերի մեջ
«Մեր արտերի շուկան» չի առնում։ Անպայման Աղայա-
նի լեզվից Թումանյանը հաճույք է ստանում, մա-
նավանդ մանկական քանաստեղծութիւնները, Աղա-
յանը Թումանյանի գեղարվեստական տիպարն է յե-
ղել։ Չի կարելի ասել, վոր նա Աղայանին հետեւել
է կամ պատճենել։ Թումանյանը շատ խոշոր առ-
ջանք է և վերին աստիճանի ինքնուրույն հեղինակ,
նա Աղայանից սովորել է և իր սեփական ստեղծագոր-
ծութիւններ տվել։ Հենց ինքը՝ Թումանյանն այսպես
ել հասկանում է աչքեցութիւններ։ Նա ասում է.
«աչքեցութիւնն այն սանդուղքն է, վորով սկսնա-
կը բարձրանում է դեպի ինքնուրույնութիւն»։

Ինչ նմանութիւն կա Աղայանի և Թումանյանի
մանկական քանաստեղծութիւնների մեջ։ Նախ՝ թե
Աղայանը, և թե Թումանյանը մանուկին կապում
են քննության և աշխատանքի հետ։ «Բախտի
սպասող Հանեսի» մեջ Թումանյանը հրահանգել է
աշխատել և վոչ բախտի սպասել։ «Զաւ հաւի»
պատմութեան մեջ Թումանյանն ուսուցանում է.
վոր ով չի աշխատի, նա չի ուտի։ Հետո շատ կարե-
վոր է նաև Թումանյանի մանկական լեզուն. առա-
ջին անգամ մեր գրականութեան մեջ Աղայանն էր,
վոր մանուկին խոսեցրեց մանկական լեզվով։ Ման-
կական լեզվի հիանալի նմուշներ տվել է նաև Թու-
մանյանը։ Թումանյանը մանկական գրականութեան
միջոցով կապում է ճրիպեցութեան դեմ։ Բայց ի հար-

կե, Թումանյանի ամենից մեծ ուսուցիչը մնում է
մեր ժողովուրդը: Ռեա իր սկզբնական գործերի
մեջ Թումանյանը գույց է տվել, վոր հայ նոր գրա-
կանության համար պետք է աղբյուր ծառայի, վո-
գեվորության ազդակ ծառայի մեր ժողովրդական
գրականությանը: Այս մասին նա խոսել է իր նը-
շանավոր «Ճանապարհորդություն Լոռում» աշ-
խատության մեջ:

Երբ վաղաքեն պատմում է իր «Պատերազմի
վայրի» հիշողությունների մեջ, վոր Թումանյանը
նույնիսկ ուսումնականում հայ գյուղացիներին իր
շուրջն են հավաքում և նրանց վանական քաներ
պատմել տալիս և վորոշ քաներ անցկացնում իր
հիշատակարանի մեջ:

Մի նոր քան, վոր Թումանյանի մանկական
վոտանավորների մեջ կա, դա աշխատանքի կուլտն
է: «Արեւ և Լուսին» վոտանավորի մեջ նույնիսկ
յերկնային լուսատուներին պատկերացնում է աշխա-
տանքի պրոցեսի մեջ: Կամ «Մանուկն ու ջուրը»
վոտանավորի մեջ՝ «Ղու վոր սարեն կուգաս, ջրիկ,»
այնտեղ էլ խոսում է իր այգեպանի մասին: Այս աշ-
խատանքի կուլտը գտնվում է նաև մեր ժողովրդա-
կան քանաստեղծության մեջ: Անպիսիք, վոր Թուման-
յանը հավանում է Արվանձառյանին: Արվանձառյանի
յերկերի մեջ ֆոլկլորի նյութերը Թումանյանը բա-
վական մեծ չափով ոգտագործել. իր «Քաղ նապար»-ը
նա Արվանձառյանի «Համով-Հոտով»-ի ֆոլկլորային նյու-

Թերից և վերջրել: Ինչպես Աղայանի նկատմամբ, այն-
պես եւ ժողովրդական ստեղծագործութեան նկատմամբ,
Թումանյանը վոչ թե կուրորեն նմանվել է, այլ ստեղ-
ծագործել: Նա իսկապես հանդիսացել է ժողովրդական
յերգիչ, զորը կապված է ժողովրդի հետ շատ սերտ
կապով: Յեթե անմեռ է ժողովուրդը, յեթե անմեռ
է ժողովրդական պոեզիան, անպայման այդ անմահու-
թյունը վերաբերվում է նաեւ մեր ժողովրդական բա-
նաստեղծին: Նա ֆուկլորային նյութերն այնպես է
ստեղծագործել, ինչպես ռուս խոշոր բանաստեղծ՝
Նեկրասովը: Նա ժողովրդից առած նյութը յենթարկել է
իր գեղարվեստական նպատակներին, իր հիմնական
իրենային: Արա հետ միասին, մշակում է ինքնուրույն
արվեստ՝ Թե տաղաչափության, յեվ թե կոմպոզիցի-
այի տեսակետից:

Շատ հետաքրքրական է նկատել, զոր « Ծանուկն
ու ջուրը » մշակվել է նաեւ մեր միջնադարյան, գրա-
կանության մեջ: « Զուր գու յոր լեռեն կուգաս,
իմ պառ ջրիկ ու անուշիկ »: Մինչպես ել « Մի կա-
թիլ մեղր »-ի պատմութիւնը, վարդան Այգեկցու
առակներէի մեջ կա: Անպայման ժողովրդական նյու-
թը մշակում է Թումանյանն իր ստեղծագործութեան
պոետիկայով, մոտեցնելով իր անհատական ստեղծա-
գործութիւնը և ժողովրդական ստեղծագործութեան
պոետիկան: Նա գնում է ժողովրդի բաց արած ճա-
նապարհով և այդ ճանապարհն ուղիղ ճանապարհէ:
Ինչպես քիչ առաջ ասացինք նա չի նմանվում,

պատենում, նա ժողովրդի սուգորում է կոմպոզիցիայի
պարզություն, նախնական կրկնություններ, ժողովրդա-
կան խոսքի մակերրեր, անականների կիրառում և այլն:

Թումանյանն իր իսկ խոստովանությամբ ասել է,
վոր. «յես մոտ եմ պզալել իմ սրտին ուս յերկու խո-
շոր բանաստեղծներին՝ Պուշկինին և Լերմոնտովին:

Առաջինը, վոր նա խոստովանել է, վոր Պուշկի-
նին իրեն ավելի հարազատ է պում, քան Գամառ
Հաթիսային: Պուշկինն իր ստեղծագործության վոր
կողմերով է հրապուրել Թումանյանին: Թումանյան-
ին գրալել է այն, վոր Պուշկինի ստեղծագործության
մեջ փայլում են ժողովրդայնությունը, ռեալիստը, դե-
մոկրատական հեղափոխական հեռանկարները: Ռուս
գրող կորուշենկոյի հետ խոսելով, Թումանյանը ցույց
է տալիս, վոր նա սիրում է Պուշկինին հատկապես:
Պուշկինի այն բանաստեղծությունները, վորտեղ Պուշ-
կինը կարողալել է ստեղծագործել ժողովրդական
ստեղծագործական բալայի հիման վրա:

Վոր միայն բանաստեղծ Պուշկինը, այլև արձա-
կագիր Պուշկինին իր ստեղծագործությամբ հարազատ է
յեղել Թումանյանին: Այս կողմից շատ հեռաքրքրական
է համեմատել Պուշկինի «Նշանալոր» «Զանապարհոր-
դություն քեպի Երցրում», Թումանյանի «Լոռում
կատարած Զանապարհորդության» հետ: Այս յերկու
գործերի մեջ հեղինակները ցարիզմին հակադրվում
են և բացահայտ քաղաքական համակրանք են տա-
նում դեպի ժողովուրդը և ժողովրդական ստեղծագոր-

ճությունը։ Թումանյանն իր այս գործի մեջ հարձակվում է հայ նացիոնալիստ գրողների վրա, վորոնք հայ գյուղացու ճակատի ամպերը չեն նկատում, այլ յերգում են Մասիսի ամպերը։

Լեւոնտովի մասին Թումանյանը գրել է ֆիլիպպոս Վարդապարյանին, թե՛ — յես ամբողջապես Լեւոնտովական եմ վոչ թե գրությամբ, այլ բնությամբ և այդ հայտնի, խոշոր բանաստեղծի հասարակական Թախիճը նա իրենն է համարում և այդ Թախճի բաժանորդն է համարում իրեն, և Վարդապարյանին ասում է, — վոր ճիշտ ես ասում, թե՛ յես Թախճի յերգիչ եմ։

Հիմնական ազդեցություն Թումանյանը կրել է այդ հեղինակներից։ Բայց յեթե հատուկ ուսումնասիրություն կատարենք, Թումանյանի յերկերի մեջ կարելի յե գտնել մի շարք մանրամասնություններ, վորոնք ցործ են ածում այս կամ այն հայ և ոտար հեղինակները։ Այս նմանությունը կարող է նաև պատահական նմանություն լինել, բայց վերջի վերջո մի քանի տեղեր այս նմանությունը բացահայտին աչքի յե ընկնում։ Յերթե վերջնենք նրա «Ախլամար»-ը դա նրման է ավստրիացի Նշանապոս գրամատուրգ Գրիլպարցեի «Ախլամների և սիրո յերգը» գրվածքին։ Յերկու ստեղծագործությունների մեջ ել կոչիաթնակ աղջիկները ճովից ընդունում են իրենց սիրածին, յերկու գեպքումն ել լույսը հանդում է և աղաները մեռնում են։

Թումանյանը վորոշ թեվապոս խոսքերուներ, վորոնք մենք գտնում ենք և այլ հեղինակների մեջ։ Որինակ՝ Թու-

մանյանի այս խոսքերը, վորն ասում է « Կյանք յե-
րազ է, յերազն էլ մի կյանք »: Նովալիսի մոտ կա
նման արտահայտություն: Հին գերսփնական եպոսի
մեջ էլ մենք տեսնում ենք վոր աշուղին ուղարկում
են իբրև սիրո պատվիրակ և աշուղը կնոջ առաջ
գովում է այս կամ այն հերոսին, նույն քանը մենք
տեսնում ենք Հովհաննես Թումանյանի « Թմկաբեր-
դի առում »-ի մեջ:

Նույնը պետք է ասել նաև հեքիաթների նկատ-
մամբ: Թումանյանի մի շարք հեքիաթներն իրենց
սյուժեյով նման են Գրիմ յեղբայրների հեքիաթնե-
րին: Այս նմանությունն իհարկե վույնը չի ապա-
ցուցում և այս նմանության վրա հենված վաղ մի դրա-
կան յուրահայտություն չի կարելի անել և ասել, վոր
Թումանյանը իրոք է առել այս կամ այն հեղինակից:
Այս նմանության պատճառը ընդհանուր ժողովրդական
ստեղծագործման հիմքն է, վորից ոգտվել են նաև ոտար
հեղինակները:

VIII

Այժմ անցնենք վերջին խնդրին. ինչ ունենք
մենք սովորելու Թումանյանից և ինչպես պետք է ոգ-
տագործել նրա ժառանգությունը: Ինչ վերաբերվում
է թողած ազդեցությանը, պետք է ասենք, վոր Թու-
մանյանի ազդեցությունը շատ խորն է յեղել մեր գրա-
կանության մեջ: Նրա աշուղը միշտ դրել են Աբովյանի,

Պառչյանի, Աղայանի կողքին և աշխատել են ցույց տալ, զոր մեր լեզվաշինարարության բնագավառում, մեր ժողովրդական բանաստեղծության մշակման մարզում առհասարակ այս գրողները շատ բան ունեն ընդհանուր: Յեւ հատկապես պետք է ասել, ժանրերի հարստությամբ, բազմազանությամբ և ժողովրդական ստեղծագործության պոետիկայի շատ հաջող գործածությամբ Թումանյանը մեր գրականության մեջ գեղարվեստական դաստիարակիչ և ուսուցիչ է հանդիսացել: Այս իմաստով, պետք է ասենք, զոր Վահան Միրաքյանի «Լալվարի վարդ» թե բովանդակությամբ, թե գեղարվեստական մշակումով, թե ժողովրդական պոետիկայի կիրառումով բավական հարապատ է Թումանյանի ստեղծագործությանը: Ինչպես զոր Աղայանը Թումանյանի առաջ ճանապարհ է բաց արել, այնպես էլ Թումանյանը Վահան Միրաքյանի առաջ ճանապարհ հարթել:

«Պրավդա»-ն գրում է «Անցյալի մեծ արվեստագետները պատկանում են աշխատավոր ժողովրդին, նրանց ջանքերը զուր չեն անցել, նրանք լավագույն մտքեր են առաջադրել, մտքեր, վորոնք ոգնել են ժողովրդին առաջ ընթանալու և սրանով իսկ զանելու ապագա գրման ուղիները»:

Թումանյանը պատկանում է հայ անցյալի այն մեծ արվեստագետների թվին, վորոնք միշտ հույս են դրել ապագայի պայծառության վրա: Նա գրել է իր նշանավոր տողերն այն ժամանակ, յերբ ցարիզմը արյունարբու իշխողի դերումն էր. «Կգա մի որ, կընկնի

Ներկան վատ շփերը դաժան, նրա ամերաֆները վրա
կհիմնվի փռափոր ապարան »: Աս շատ է հիշեցնում
Պուշկինի այն թեզը, վոր նա պետք է թագավորի և
նրա վորդոց մահը տեսնի շարախնդությամբ:

Նշանափոր ֆրանսիացի գրող Ռիդրոն ասել է
- « Յես շատ եմ մտածել ապագայի մասին, նա չի կա-
րող մոռանալ ինձ »: Նույնը կարող է ասել և Թուման-
յանը, այն Թումանյանը, վորը Նալբանդյանից հետո
մեր գեմեֆրատական ռեալիստի ամենախոշոր Ներկա-
յացուցիչն է և վորպես այդպիսին, նա ինչպես և
Պուշկինը ուստ գրականության համար, հանդիսանում
են գրական հանճարներ, վորոնցով պարճենում են
իրենց ժողովուրդները:

« Պրավդա »-ն Պուշկինի 100-ամյակի առթիվ ասել
է « Այսոր է վոր Պուշկինը դառնում է ժողովրդական բանաս-
տեղծ, վորովհետև այսոր մեր ժողովուրդը Պուշկինին կար-
գում է, իսկ այն ժամանակ, յերբ Պուշկինը գրում էր՝ նրան
չենին կարգում »:

Նույն բանը կարելի չէ ասել Թումանյանի մասին,
վոր այսոր Թումանյանը վոչ միայն իր յերկերով է ժողովրդա-
կանացել, այլև նրանով, վոր մեր ժողովուրդը նրան կարգում է:

Մեր սկսնակ խորհրդային գրողները ինչ պետք է սո-
վորեն Թումանյանից: Պետք է որինակեն Թումանյանի ժողո-
վրդայնությունը, պարզությունը: Այսորվա մեր սկսնակ բա-
նաստեղծը կարող է սովորել նրա պես արձագանքել իր ժա-
մանակի մեծ խնդիրներին: Որինակելի չէ նաև Թումանյանի
ռեալիստը. ահա թե ինչը պետք է լինի սկսնակ գրող-

ների իդեալը:

Այդ իդեալի մասին գաղափար տալու համար
հիշատակենք Էիջնադարյան հայտնի յերգիչ Յրիկի
խոսքը « Այն բապէսին յես նմանի, վոր փոքր վոր-
սի վոչ հապանի »:

19,

(In)

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0067595

A 2228